

TÜSKÉS GÁBOR–KNAPP ÉVA

**MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRGYÚ ISKOLADRÁMÁK
A NÉMET JEZSUITA SZÍNPADON**

Varga Imre emlékének

Az elmúlt két évtized történeti, hermeneutikai, irodalomtörténeti és kultúraelméleti kutatásai egybehangzóan megállapították, hogy egy nemzeti, etnikai vagy politikai közösség saját múltjáról és önmagáról alkotott képe szorosan összefügg a vele érintkező közösségekben róla létrehozott elképzelésekkel. Mint Bitskey István megjegyezte: „A nemzeti identitástudat formálódásában [...] jelentékeny szerepet szokott játszani az a mások által megrajzolt kép, amely a saját nézőpontból nem látható vonásokra is rávilágít.”¹ Másként fogalmazva: „Valamely önazonosság csakis másokhoz képest írható körül. A magyar nemzet és irodalom önazonosságát elsősorban más nyelvekhez képest lehet meghatározni.”²

A kora újkori nemzeti önértelmezések és a más nemzetekről kialakított képek egyik fontos, ám kevésbé kiaknázott forrása az iskoladráma. Az iskolai színjátszás a 16–18. században összeurópai jelenség, melynek feltárása csak a nagymennyiségű, rendkívül komplex forrásanyag egészének figyelembevételével, komparatistikai eszközök és módszerek alkalmazása révén lehet eredményes. Ez a forrásanyag átfogó dráma- és színháztörténeti, irodalom- és művelődéstörténeti folyamatok mellett jó lehetőséget kínál retorikatörténeti, tárgytörténeti és imagológiai kérdések vizsgálatára.

Az iskolai színjátszás, azon belül a jezsuita dráma műfaja jelentősen felértékelődött az utóbbi évek magyar irodalomtörténeti kutatásában. Az adattárak, forrásjegyzékek, szövegkiadások, esettanulmányok és tematikus bibliográfiák után elkészültek az első monográfiák, melyek egyértelműen tanúsítják a jezsuita színház kiemelkedő szerepét a kor irodalmi életében és művelődésében. A jezsuita színház egyik alapvető jellemzője a nemzetközi tájékozódás, s a hagyományozódási csatornák a rend alapvetően internacionális és interkulturális szerveződésének megfelelően átfogják egész Európát. A darabok mintái gyakran származnak az adott nyelvterületen kívülről, s a témák és szövegek a

¹ BITSKEY István, *A német irodalom magyarságképe. Horst Fassel: Pannonien vermessen. Ungarnbilder in der deutschen Literatur*, Hittel, 17(2004), május, 121–123, itt: 122; vö. Péter ÖTVÖS, *Klage und Hoffnung: Vom Fremd- und Eigenbild der Ungarischen Nation, Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich*, 12(1997), 103–108. – A kutatást a Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft támogatása tette lehetővé, melyért köszönetet mondunk.

² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Nyelv, nemzet, irodalom*, Irodalomismeret, 12(2002), 5–6, 30–39, itt: 30.

programok csereforgalma, a latin nyelvűség, a kéziratok kölcsönzése, másolása révén rendszeresen átlélik a nyelvi és az országhatárokat.³

Az iskoladramáknak jól körülhatárolható csoportját alkotják a nemzeti történelemről szóló darabok, s nem véletlen, hogy az első témátörténeti monográfia a magyar történelmi tárgyú iskolai színjátékokról készült el. Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna munkájának fontos következtetése, hogy a magyar történelmi tárgyú darabok nem kis mértékben szolgálták a nemzeti azonosság megerősítését és tudatosítását.⁴ A szerzők utalnak arra, hogy a legtöbb magyar tárgyú drámát a jezsuiták iskoláiban mutatták be, s „a jezsuita iskolai színjátszásban katolikus, Habsburg-párti szellemisége ellenére mindig jelen vannak a nemzeti vonások is.”⁵ Feltételezik továbbá, hogy a neves külföldi jezsuiták ilyen tárgyú drámái felértékelték és a többi rendtartományban is ismertté tették a magyar történelem nagy alakjait.⁶ S bár a szerzők kizárták a kutatásból a külföldön bemutatott magyar tárgyú előadásokat, a német nyelvterületen előadott jezsuita darabok repertóriuma alapján kísérletet tettek a német jezsuita színpadokon játszott, magyar tárgyú darabok időbeli megoszlásának megállapítására, s fölvetették a magyarországi és a német előadásokban leggyakrabban szereplő magyar történelmi személyiségek előfordulási arányának, az azonosságok és különbségek vizsgálatának lehetőségét.⁷

A német irodalom Magyarország-képére vonatkozó korábbi kutatások eredményeivel együtt mindez arra ösztönzött bennünket, hogy megkíséreljük összegyűjteni és értékelni a német nyelvterületen előadott magyar tárgyú jezsuita darabok forrásanyagát. Abból indultunk ki, hogy a jezsuita dráma nemzetközi összefüggései egyaránt tanulságosak lehetnek a hazai színház- és drámatörténet, a komparatista imagológia, azon belül a nemzetképkutatás és a nemzeti, etnikai sztereotípiák vizsgálata, valamint a retorikatörténet, azon belül a toposzkutatás számára. A téma lényegében e három kutatási terület metszéspontjában helyezkedik el.

Ezt a forrásanyagot összefüggően eddig egyáltalán nem vizsgálták. A forrásegyüttes jó lehetőséget kínál egyrészt az általa létrehozott, tovább alakított és közvetített történelemképek számbavételére és a rekatolizáció nyomán kialakult katolikus identitástudat vizsgálatára. Másrészt alkalmat ad a drámaszövegek és témák, a sajátosan nemzeti jellegű motívumok és toposzok nemzetközi áramlásának, átalakulásának és kölcsönhatásának elemzésére, s lehetővé teszi a hazai és a külföldi anyagból kibontakozó Magyarország-képek összevetését és a történelmi tárgyú drámák nemzetközi, felekezetközi összehasonlítását. A szövegek és programok forrásainak vizsgálata fényt deríthet az érintkező műfajokkal és retorikai eszközökkel fennálló kapcsolatokra. Választ kaphatunk a kérdésre, hogy mi magyarázza a magyar történelmi tárgyú darabok nagy számát a német nyelvterü-

³ Ruprecht WIMMER, *Neuere Forschungen zum Jesuitentheater des deutschen Sprachbereiches: Ein Bericht (1945–1982)*, Daphnis, 12(1983), 585–692, itt: 597–598.

⁴ VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon: Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*, Bp., 2000, 213.

⁵ *Uo.*, 56.

⁶ *Uo.*, 214.

⁷ *Uo.*, 6, 216.

leten, s ezek a darabok milyen rejtett politikai, történelmi és más utalásokat hordoztak. Tekintettel arra, hogy a magyarországi forrásanyag nagyobb arányú pusztulása miatt a magyar szakirodalomban meglehetősen sok a darabok pusztta címéből levont, feltételes érvényű következtetés, megfigyeléseink kiegészíthetők és pontosíthatják a műfaj hazai történetére vonatkozó korábbi megállapításokat. A forrásanyag egyben adalékokat szolgáltat a magyar irodalomban feldolgozott történeti tárgyak európai elterjedéséhez. A szövegek és programok többségének teljes vagy részleges latin nyelvűsége révén a téma közvetlenül kapcsolódik a neolatin irodalom kutatásához is.

Ebben a tanulmányban kísérletet teszünk a téma eddig teljesen kiaknázatlan forrásainak első bemutatására. A jezsuita iskoladráma német szakirodalma igen tekintélyes, a történeti témájú darabok módszeres feldolgozása azonban jórészt hiányzik.⁸ Kiindulásként a téma két alapvető kézikönyvét, a német jezsuita drámaprogramok Elida Maria Szarota által hasonmás kiadásban közreadott, reprezentatívnak szánt, kommentált válogatását⁹ és Jean-Marie Valentinnek a német nyelvterület jezsuita kollégiumaiban bemutatott darabok fennmaradt forrásait és szakirodalmi adatait kronologikus rendben közlő repertóriumát használtuk.¹⁰ Ezt kiegészítettük a magyar szakirodalom adataival és saját gyűjtésünkkel. Az anyaggyűjtést nem zártuk le, ami befolyásolta a feldolgozás módszerét és a következtetések érvényességét.

A területi körülhatárolásban Valentin a drámaprogramok nyelvét vette alapul. Ez magyarázza, hogy a szorosabb értelemben vett német nyelvterületen kívülről is közöl adatokat. Fő céljának a kéziratok és programok autopsziára épülő, lehetőleg teljes feltárását tekintette, s ezt egészítette ki a szakirodalomban említett, de nem verifikált címadatokkal. A repertórium közel nyolcezer adatsort tartalmaz az 1555–1773 közti időből, s ezek között összesen mintegy hatvan magyar tárgyú és magyar vonatkozású szöveg, program és darabcím található. S bár a kéziratok és nyomtatott forrásanyag német nyelvterületen nagyobb arányban őrződött meg, mint Magyarországon, Valentin nyomattékkal utal a fennmaradt adatok esetlegességére. A lelőhelyek és a jelzetek közlése a repertóriumban jelentős mértékben megkönnyítette a források beszerzését.

A régebbi magyar szakirodalomban csupán elszórt utalások találhatók a külföldön bemutatott magyar tárgyú darabokra. Elsőként Lázár Béla, Alszeghy Zsolt és Timár Kálmán foglalkozott a témával.¹¹ 1930-ban megjelent egy dillingeni Szent Imre-darab

⁸ WIMMER (3. jegyzet); *Mission und Theater: Japan und China auf den Bühnen der Gesellschaft Jesu*, Hrsg. Adrian HSIA, Ruprecht WIMMER, Regensburg, 2005. Németalföldön a közelmúlt és a korabeli nemzeti történelem eseményeit feldolgozó tragédia a fiatal köztársaság legitimációjának irodalmi eszköze lett már a 16–17. század fordulóján. Ruprecht WIMMER, *Le théâtre néo-latin en Europe = Spectaculum Europaeum: Theatre and Spectacle in Europe – Histoire du spectacle en Europe (1580–1750)*, ed. Pierre BÉHAR, Helen WATANABE-O'KELLY, Wiesbaden, 1999, 5–75, itt: 32.

⁹ Elida Maria SZAROTA, *Das Jesuitendrama im deutschen Sprachgebiet. Eine Periochenedition: Texte und Kommentare*, I–III, München, 1979–1983.

¹⁰ Jean-Marie VALENTIN, *Le théâtre des Jésuites dans les Pays de Langue Allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773)*, I–II, Stuttgart, 1983–1984.

¹¹ LÁZÁR Béla, *Tanulmányok a jezsuita drámák köréből*, I, *Hazai tárgyú német jezsuita drámák*, EPhK, 15(1891), 731–736; ALSZEGHY Zsolt, *A magyar Bebecus-dráma*, EPhK, 34(1910), 233–235; Uő, *Magyar*

programjának hasonmás kiadása.¹² A Gragger Róbert-féle Ungarische Jahrbücher hasábjain 1940-ben napvilágot látott az 1627-es kölni Szent István-dráma latin szövegének német fordítása, melynek részlete napjainkban antológiadarabbá lépett elő.¹³ Az újabb szövegkiadások rendszeresen utalnak a magyar drámaszövegek külföldi, köztük német jezsuita forrásaira.¹⁴ 1988-ban megjelent tanulmányában Staud Géza együtt vizsgálta a magyar és a német török tárgyú darabokat, s felhívta a figyelmet több fontos különbségre.¹⁵ A magyarországi Szent István-darabokról 2000-ben tartott előadásában Pintér Márta Zsuzsanna felvetette a hazai és a német darabok közti koncepcionális és funkcionális különbségek vizsgálatának lehetőségét, s Valentin repertórium alapján összesen 63 magyar tárgyú színjátékot vett számba az osztrák és német jezsuita kollégiumokból.¹⁶

A magyar történelmi tárgyú jezsuita drámákat vizsgáló, elméleti szempontokat is fölvető, 2002-ben megjelent tanulmányában Nagy Júlia Valentin repertórium nyomán összevetette egymással a magyar és a német darabok témarendjét, s magyarázatot keresett az azonos témájú darabok eltérő időbeli elterjedésére.¹⁷ Mérlegelte a magyar és a német darabok közti esetleges szövegátvételek, szemléletbeli és értékrendbeli különbségek vizsgálatának lehetőségét, s összevetette egymással egy 1702-es kolozsvári és egy ugyanebben az évben előadott müncheni Mátyás-darab szövegét. Megállapítása szerint a két darab eltérő módon, az aktuális politikai, társadalmi helyzetnek megfelelően dolgozza fel Mátyás királlyá választásának történetét, végső soron azonban mindkettő az isteni előrelátást bizonyítja. A tanulmány néhány példa alapján levont, általánosító következtetése szerint egy adott történeti téma ugyanazt a jelentés hordozza Magyarországon és külföldön, a történeti események csupán előkép-szerepet töltenek be. A magyar vonatkozásoknak nincs jelentőségük a jezsuita drámák egyetemessége, üdvtörténeti perspektívája és allegorizálása mellett; a történelem elveszíteni látszik funkcióját.

tárgyú latin jezsuitadrámák, EPhK, 35(1911), 99–114; TIMÁR Kálmán, *Magyar vonatkozású salzburgi iskoladráma*, ItK, 39(1929), 228–229.

¹² „Emericus”: Egy dillingeni iskoladráma 1626-ból. *A Fővárosi Könyvtárban őrzött egyetlen hazai példány hasonmás kiadása Szent Imre emlékeztetőre*, Bp., 1930.

¹³ JOSEPH KUCKOFF, *Das Spiel vom heiligen Stephan: Ein Schuldrama aus dem Jahre 1627*, Ungarische Jahrbücher, 20(1940), 267–330; *Pannonien vermessen: Ungarnbilder in der deutschen Literatur von Ekkehard IV. bis Siegfried Lenz*, Hrsg. Horst FASSEL, Stuttgart, 2004, 16–20.

¹⁴ *Régi Magyar Drámai Emlékek: XVIII. század c. sorozat kötetei*.

¹⁵ Géza STAUD, *Die Türkenkriege auf der Schulbühne der Jesuiten (1683–1700) = Laurus Austriaco-Hungarica*, Hrsg. Béla KÖPECZI, Andor TARNAI, Bp.–Wien, 1988, 181–192.

¹⁶ PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Szent István alakja a régi magyar drámai irodalomban* = „Hol vagy, István király?” *A Szent István-hagyomány évszázadai*, szerk. BENE Sándor, Bp., 2006, 189–200; vö. KERÉNYI Ferenc, *Szent István alakja a régi magyar drámákban*, Somogy, 27(1999)/6, 606–613; Georg SCHREIBER, *König Stephan der Heilige in der deutschen Hagiographie und im Schuldrama*, Zeitschrift für katholische Theologie, 62(1938), 502–536.

¹⁷ NAGY Júlia, *Keresztény Herkulesek = School and Theatre in the Past and Nowadays – Az iskolai színjátás múltja és jelene*, CD-ROM, Miskolc, Gradatio, 2002 (ISBN 963 204 0147).

A forrásanyag

A kutatás során összesen harminckilenc magyar történeti tárgyú nyomtatott drámaprogramot és teljes drámaszöveget vettünk számba a német nyelvterületről.¹⁸ A teljes szövegek közül három kézirat, egy nyomtatásban jelent meg. Ezek a számok jelzik, hogy a kéziratok drámaszövegek jóval kisebb arányban maradtak fenn, mint a nyomtatott programok, s feltártságuk is esetleges. A török tárgyú darabok közül csak azokat vontuk be, melyek címükben közvetlenül utalnak Magyarországra. Bevontunk továbbá a vizsgálatba kilenc ún. magyar vonatkozású darabot, melyek szerepei között magyarok is felbukkannak ugyan, de a cselekmény középpontjában nem a magyar történelem alakjai és eseményei állnak.¹⁹ Ezek feltártsága természetesen esetleges: egész témaköröket képviselnek, melyeknek számos további színvonalú feldolgozása született. Az autopszia alapján feldolgozott forrásokat harmincegy, csak a szakirodalomból ismert magyar tárgyú, ill. magyar vonatkozású cím- és előadásadat egészíti ki.²⁰ Az így kapott adatsorok száma megközelíti a nyolcvanat. Ez a szám kb. az egyötödét teszi ki a magyarországi jezsuiták-nál jelenleg ismert mintegy négyszáz magyar történeti tárgyú előadásnak, és tizennégy-gyel több, mint a német nyelvterület jezsuita kollégiumaiban eddig számon tartott hatvanhárom magyar tárgyú színjáték.²¹ Feltételezhető, hogy Magyarországot kivéve sehol másutt Európában nem mutattak be ilyen nagyszámú magyar történeti tárgyú színdarabot a vizsgált időszakban. A magyar történeti tárgyú darabok sorozatos előadását a két nép földrajzi közelsége és Magyarország részben német nyelvű területként való felfogása mellett a történelmi egymásrataltság, a német hatalmi, politikai, gazdasági és katonai érdekek, a 18. században megerősödő családi kapcsolatok és a jezsuita oktatás igényei együttesen magyarázzák.

A drámaprogramok jelentőségét növeli, hogy Magyarországról jelenleg összesen kb. harminc magyar történeti tárgyú dráma nyomtatott programja ismert, a legtöbb a jezsuita iskolákból.²² Mivel a programok közlik a darab címét, az előadás helyét és idejét, a mecénás nevét, összefoglalják a cselekményt, s rendszerint tartalmazzák a jelenetek áttekintését, a szövegek retorikai eszközeinek egy részét, a szerepek jegyzékét és a szereplők névsorát, lehetőséget adnak a darabok fő vonásainak meghatározására és az összehasonlításra. A programok különböző módon részletezik a cselekményt, és eltérő mértékben tüntetik fel a darabok retorikai sajátosságait.

A források időbeli megoszlása azt mutatja, hogy 1575 és 1773 között folyamatos volt a magyar történeti tárgyú darabok előadása a német nyelvterületen. A kezdő dátum azért is jelentős, mert Magyarországról az első magyar történeti tárgyú jezsuita dráma tizenkét évvel későbből, 1587-ből ismert.²³ Az utolsó előadás időpontja egybeesik a jezsuita

¹⁸ Lásd *Forrásjegyzék A*.

¹⁹ Lásd *Forrásjegyzék B*.

²⁰ Lásd *Forrásjegyzék C*.

²¹ VARGA–PINTÉR (4. jegyzet), 6; PINTÉR (16. jegyzet), 189.

²² VARGA–PINTÉR (4. jegyzet), 212.

²³ *Uo.*, 47.

rend felosztásának évével. A legtöbb magyar történeti tárgyú darabot az 1610-es és 20-as években, 1680 és 1720 között, valamint az 1750-es és 60-as években játszották a német jezsuiták. Egyetértünk a megállapítással, mely szerint az első időbeli csúcspontot az erdélyi események és a harmincéves háború miatt Magyarország iránt megnövekedett érdeklődés magyarázza, s a második csúcspont Magyarország török alóli felszabadításának folyamatával függ össze.²⁴ Az 1750-es, 60-as évek nagyszámú magyar történeti tárgyú előadásának oka feltehetően abban keresendő, hogy ekkor általában is megnőtt a színjátékok száma a német jezsuitáknál. Így volt ez Magyarországon is, ahol az 1740 és 1773 között ismert, kb. százötven magyar történeti tárgyú darab közül több mint százat 1740 és 1760 között mutattak be.²⁵

A források térbeli megoszlásának tanúsága szerint összesen harminchét helyen adtak elő magyar történeti tárgyú darabokat a német jezsuiták. Ez a Valentin által számba vett hetvenhét játszóhelynek közel a felét teszi ki. Magyarországon a negyvennégy jezsuita középiskola közül negyvenkettőben tudunk magyar történeti tárgyú darab bemutatásáról.²⁶ Ez jelzi, hogy nincs számottevő különbség a magyar történeti tárgyú darabot előadó magyar és német játszóhelyek száma között. A játszóhelyek nagyjából a Bécs–Prága–Hildesheim–Köln–Luzern által kijelölt földrajzi körben helyezkednek el, többségük a dél-német területen, azon belül Bajorországban található. A legtöbb magyar tárgyú darabot Münchenben, Eichstättben és Dillingenben mutatták be, mindhárom helyen ötöt. Ezt követi Konstanz és Regensburg négy-négy, Augsburg, Bamberg és Luzern három-három előadással. Feldkirchből, Freiburgból, Hildesheimből, Ingolstadtból, Koblenzből és Landshutból két-két, a többi játszóhelyről egy-egy magyar történeti tárgyú darab ismert. Eszerint a Magyarországhoz közel fekvő, dél-német terület kollégiumaiban mutatták be a legtöbb darabot, de a viszonylag távolabbi kollégiumokban is, mint pl. Hildesheim, Freiburg/Br., Fulda, Paderborn és Prága, volt egy vagy két magyar tárgyú előadás. A közelebbi osztrák jezsuita kollégiumok feltűnően alulreprezentáltak. Egy-egy helyen rendszerint több év vagy évtized múlva követik egymást a darabok. A különböző helyen bemutatott drámák időrendjét együttesen vizsgálva megállapítható az is, hogy 1685–1689, 1697–1699, 1705–1707, 1717–1719 és 1764–1769 között minden évben volt legalább egy, két vagy három előadás.

A magyar történeti tárgyú drámaszövegek és programok nyelvi megoszlása azt mutatja, hogy a fennmaradt szövegek kivétel nélkül latin nyelvűek. A programok túlnyomó többsége, összesen huszonöt vegyes, latin és német nyelvű. A teljes egészében latin, illetőleg német nyelvű programok száma egyaránt négy. Az 1627-es Szent István-darabnak a latin szövege mellett fennmaradt a német–latin nyelvű programja is. A két-nyelvű programok többségében eltér egymástól a latin és a német nyelvű szövegrészek tartalma, s a német szöveg többnyire részletezőbb, mint a latin. Mindez jelzi, hogy a programok nyelvéből nem következtethetünk az előadások nyelvére. Ezt számos tényező befolyásolhatta, így például az adott település lakosságának felekezeti összetétele. Tud-

²⁴ *Uo.*, 214.

²⁵ *Uo.*, 213.

²⁶ *Uo.*, 213; VALENTIN (10. jegyzet), I, XLIV–XLV.

juk azt is, hogy német nyelvterületen jóval korábban kezdődtek a nemzeti nyelvű előadások, mint Magyarországon. Míg például az innsbrucki jezsuiták 1644–1646 között Andreas Brunnernek összesen huszonnégy német nyelvű darabját mutatták be, Magyarországon csak az 1740-es évektől nő meg jelentősen a magyar nyelvű darabok száma, s 1749 előttről egyetlen magyar nyelvű drámaszöveg sem ismert.²⁷ Magyar tárgyú darabról az első német nyelvű program 1626-ból, az első latin–német nyelvű 1627-ből maradt fenn. Szembetűnő a négy latin nyelvű program viszonylag késői, 1745–1766 közti megjelenése.

Témarend

A forrásanyag tematikus arányai nagy vonalakban megegyeznek a magyarországi anyagével, a részletekben azonban számos különbség található. Ugyanúgy, mint Magyarországon, a német nyelvterületen bemutatott magyar történeti tárgyú drámák nagy része is a középkori és a török kori magyar történelemről szól, míg a közelmúlt és a jelen eseményei alig kerülnek színpadra.²⁸ Az államalapítás előtti időhöz kapcsolódó öt magyar vonatkozású darab közül háromnak a hőse „Trebellus magyar és bolgár király”, azaz a keresztény hitre tért és a pogányságba visszaeső fiát megbüntető Trebellius (Terbelis) bolgár uralkodó. Egynek a Boszporusz-vidéki hunok királya, az 527/28-ban Bizáncban keresztény hitre tért, majd népe által megölt Gordes (Gordas, Gurdios)²⁹ áll a középpontjában, egy pedig I. Ottó császár 955-ben Augsburg mellett a magyarokon aratott győzelmét tárgyalja. A magyarországi anyagban néhány Attilával, Géza fejedelemmel és a honfoglalással kapcsolatos előadás képviseli ezt a kort.

A legtöbb, összesen harmincnégy darab az Árpád-házi királyok korát idézi fel a német anyagban. Számát tekintve messze kiemelkedik a Szent István királyról szóló tizenöt és az Imre hercegről szóló hét előadás. A Szent István-drámák száma csaknem a felét teszi ki a Magyarországról jelenleg ismert harminchét, azonos tárgyú előadásnak. A német Szent István-darabokról tíz program és két teljes szöveg maradt fenn, ami összességében öttel meghaladja a Magyarországról ismert, összevethető szövegek és programok számát. A Szent Imre-darabok közül négynek ismert a programja, ami azért is jelentős, mert

²⁷ Andreas BRUNNER, „*Drammata sacra*”. Salzburg 1684: *Sammelband der vierundzwanzig von 1644 bis 1646 in der Innsbrucker Jesuitenkirche in deutscher Sprache aufgeführten religiösen Dramen*, Nachdruck, mit einem kritischen Nachwort von Jean-Marie VALENTIN, Amsterdam–Maarssen, 1986; VARGA–PINTÉR (4. jegyzet), 212, 214.

²⁸ VARGA–PINTÉR (4. jegyzet), 213. – A továbbiakhoz vö. a *Forrásjegyzék* megfelelő tételeit és VARGA–PINTÉR (4. jegyzet), 58–210.

²⁹ MORAVCSIK Gyula, *Muagerisz király*, Magyar Nyelv, 23(1927), 258–271, itt: 263; *Michael Syrus krónikájából* = KMOŠKÓ Mihály, *Szír írók a steppe népeiről*, szerk. FELFÖLDI Szabolcs, Bp., 2004, 171–172. Magyarországon 1635–1690 között négy Trebellus-előadásról tudunk, közülük az 1674-esnek fennmaradt a nyomtatott programja. Gordesről egy magyarországi előadás ismert, 1752-ből. STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita színjátékok forrásai 1561–1773*, I–IV, Bp., 1984–1994, itt: III, 217; I, 376–377 (RMK III, 2654); II, 146; II, 148; III, 30. Egy hollandiai Trebellus-darab programjának adatait Kovács Zsuzsa bocsátotta rendelkezésünkre: *Trebellius rex Bulgarorum*, é. n. (1680 k.). A példány jelzete: SB Kortrijk GV Cod. 400/5.8.

Imréről egyetlen magyarországi darab szövege vagy programja sem maradt fenn. Három program ismert a III. Béla fiai, Imre és András trónviszályát bemutató német előadásokról, míg az Imre királyt középpontba állító darabnak csupán a címét ismerjük. Ezt a témát a magyar jezsuiták is többször feldolgozták. Árpád-házi Szent Erzsébetről négy előadást ismerünk a mindössze két, csupán cím szerint ismert magyarországival szemben. A német darabok közül egynek fennmaradt a teljes szövege is.

I. András és öccse, Béla, együtt két, I. Béla egyedül egy darabnak volt a hőse, s mindháromnak ránk maradt a programja. Ez azért fontos, mert a programok összevethetők az azonos témájú magyarországi előadások programjaival. Az ebbe az időszakba tartozó két, magyar vonatkozású program közül az egyiknek hőse II. Henrik császár, s Gizelláról és Szent Istvánról történik benne említés. A másiknak II. Boleszláv lengyel király áll a középpontjában, de feltűnik benne I. (Szent) László király alakja is. Ez utóbbi azért érdemel említést, mert Szent Lászlóról nem ismerünk egyetlen jezsuita darabot sem a német nyelvterületről, ugyanakkor számos magyarországi László-előadásról tudunk. A csupán rövid cím szerint ismert, *Ladislau*s megjelölésű német darabról nem eldönthető, hogy melyik magyar Lászlóról szólt a sok közül.

Ezek az adatok mutatják, hogy a kora-középkori magyar történelem nemzetközi szempontból kisebb jelentőségű figurái és eseményei erősen szelektív módon váltak drámatémává a német jezsuitáknál. A magyarországi anyaghoz viszonyítva feltűnően hiányzik Szent László és Salamon király alakja. Lászlóhoz hasonlóan Salamon is csupán mellékszereplőként tűnik fel egy-két darabban. Ez azért is szembetűnő, mert a kutatás megállapítása szerint a történeti tárgyú jezsuita drámák legnagyobb része Magyarországon „Salamonhoz, a közte és nagybátyja közt folyó küzdelmekhez, Gézához és Lászlóhoz kapcsolódik”.³⁰ Nem keltette fel a német jezsuiták érdeklődését Kálmán király és bátyja, Álmos viszálykodása sem, melyről Magyarországon több előadást rendeztek. A magyarországi anyaghoz viszonyítva ugyancsak hiányoznak német nyelvterületen a II. (Vak) Béla, III. István és IV. (Kun) László életével kapcsolatos darabok.

A vegyes házi királyok 1526-ig terjedő koráról összesen tizenkét program, egy szöveg és hat további címadat vagy témamegjelölés áll rendelkezésre. A legtöbb darab a 15. század második feléhez, a Hunyadiak korához kapcsolódik, ami megfelel a magyarországi helyzetnek: Hunyadi Jánosról, Lászlóról és Mátyásról összesen több mint hetven magyarországi előadásról tudunk. Az ezt megelőző időszakból Nagy Lajos és V. (Utószülött) László egy-egy, Luxemburgi Zsigmond összesen négy német darabnak volt a főhőse. A Nagy Lajos- és az V. László-darabnak, valamint két Luxemburgi Zsigmond-darabnak ismerjük a programját is.

Hunyadi László és Mátyás együtt vagy külön összesen tizenegy német darabban állnak a középpontban, közülük hatnak ismert a programja és egynek a szövege. Ide kapcsolódik két, Cillei Ulrikot főhősként feltüntető további program is. A Hunyadi László- és Mátyás-darabokról fennmaradt programok és a szöveg jelentőségét növeli, hogy a magyarországi Hunyadi László-darabok közül csupán egynek a szövege, a Mátyás-

³⁰ VARGA-PINTÉR (4. jegyzet), 77.

darabok közül mindössze háromnak a programja ismert. Nemcsak Bebek Imre és Jagelló Ulászló, hanem Károly Róbert sem fordul elő önálló drámatémaként a német jezsuita anyagban, a legfeltűnőbb azonban a Hunyadi János-darabok teljes hiánya. Míg az előbbiekről csupán néhány magyarországi előadás ismert, Hunyadi János élete számos hazai drámának szolgált témául, s Szent István és Salamon mellett róla volt a legtöbb előadás. A német jezsuita drámákban Hunyadi János csupán felidézett alakként vagy mellékszeplőként jelenik meg néhány alkalommal. Míg Magyarországon több darab témája volt Báthori István, Kinizsi Pál és a kenyérmezei győzelem, II. Lajos és a mohácsi vereség, a német jezsuiták egyetlen ilyen tárgyú darabot sem adtak elő.

A török hódoltság az utolsó időszak Magyarország történelméből, melynek alakjai és eseményei megjelentek a német jezsuita színpadon. Ebből az 1526-tól 1718-ig terjedő időszakból összesen három programot és kilenc címadatot ismerünk a magyar tárgyú darabokról. Nádasdy Tamás nádor és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem három-három, Lodovico Gritti, a Magyarországra jött olasz diplomata kettő, Esterházy Miklós nádor és I. József egy-egy darabnak volt a főhőse. A nevek egyben jelzik, hogy míg a középkorból kizárólag uralkodók, országos tisztségviselők és szentek váltak a darabok hőseivé, a kora újkorból a magyar arisztokrácia egyik jeles tagja és egy magas rangú külföldi diplomata is megjelent a drámahősök között. A török elleni küzdelem és az ország felszabadításának eseményeit mindössze két, csupán cím szerint ismert darab mutatta be. Ezek a történeti személyiségek és események néhány további témával kiegészítve megjelentek a magyar jezsuita színpadon is.

Szembetűnő, hogy a török elleni harcok magyar szemmel nézve fontos, szimbolikus jelentéssel felruházott katonai eseményei – mint például a mohácsi csata, Buda, Eger és Szigetvár eleste – és hősei, köztük Dobó István, a két Zrínyi Miklós és Jurisics Miklós, továbbá Thököly Imre és a Rákócziak teljesen hiányoznak a német jezsuita darabok témái közül.³¹ Míg Magyarországon több darab témája volt Buda visszafoglalása, a német drámák nem reflektáltak közvetlenül az eseményre, s a török elleni harcok kapcsán többnyire Ausztriát és a Habsburg uralkodókat dicsőítik. Különösen szembetűnő, hogy a német származású Andreas Friz latin nyelvű drámája a szigeti Zrínyi Miklósról, amely 1738-as pozsonyi bemutatását és nyomtatásban való megjelenését követően a Zrínyi-dramák sorát indította el Magyarországon és 1762-ben németül is kinyomtatták, nem talált követőkre a német jezsuiták körében. Friz Salamon-drámája, mely a Zrínyi-darabbal együtt 1752-ben Bécsben jelent meg a szerző drámakötetében, ugyancsak hatás és előadás nélkül maradt német nyelvterületen. Teljes egészében hiányoznak a német jezsuita darabok témái közül a magyarországi reformáció, a rekatolizáció és a vallásüldözés eseményei, köztük a nevezetes áttérések, melyek több hazai jezsuita darab tárgyát alkották. Egyáltalán nem reflektálta a német jezsuita színház a nemzeti függetlenségi törekvések eseményeit sem. Ezek bemutatása a magyar törökverő hősök és a felekezeti kérdés ábrázolásával együtt nyilvánvalóan nem volt kíváncsú a Habsburg-érdekeknek.

³¹ Vö. KILIÁN István, *Törökverő magyarok az iskoladrámákban*, Az Egri Múzeum Évkönyve, 11–12(1974), 171–192; STAUD (15. jegyzet).

A 18. század közelmúlt és kortárs eseményei ugyancsak teljes egészében hiányoznak a drámatémák közül.

A drámatémák időbeli alakulása azt mutatja, hogy Szent Istvánról kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan adtak elő darabokat az 1618–1768 közti időszakban, ugyanúgy, mint Magyarországon. A Szent Erzsébet-darabokat 1575–1617 között mutatták be. Közel száz éven át, 1664-ig három szent, István, Imre és Erzsébet képviselte Magyarországot a német jezsuita repertoárban. Viszonylag rövid időszakra, az 1751–1773 közötti évekre korlátozódott az I. Béla és I. András, illetve a III. Béla fiainak trónviszályát bemutató darabok előadása. Magyarországon valamivel korábban, 1725-től illetőleg 1716-tól játszottak ilyen témájú darabokat. A Hunyadiakat középpontba állító darabokat és a két Cillei-darabot az 1687–1732 közötti években mutatták be, a török események 1664–1718 között jelentek meg.

Az első török tárgyú darabot Nagy Lajos király törökön aratott 1364-es győzelméről az esemény 300. évfordulóján, az 1664-es győztes szentgotthárdi csata után egy hónappal mutatták be Augsburgban. Buda felszabadítását követően, 1686-ból és 1688-ból két előadás címe ismert, melyek Magyarország Ausztria, illetőleg I. Lipót által történt felszabadítására utalnak. Az 1691-es szalánkeméni győzelmet és az 1718-as pozsareváci békekötést követően Eichstättben egy-egy előadást tartottak: az egyiket 1692-ben, a másodikat 1718-ban. Az egymástól csupán kismértékben különböző programok szerint mindkét alkalommal a Heracleios bizánci császár Chosrau (Chosrev, Chosru) Abharvez perzsa királyon aratott győzelméről szóló darabot mutatták be, s csupán a programok címe, argumentuma és a tematikus párhuzam utal a törökön aratott aktuális győzelemre, illetőleg a békekötésre. Az első török–magyar tárgyú darabok Magyarországon jóval korábban, nem sokkal a jezsuiták letelepedése után keletkeztek, míg a német jezsuita színpadon csak Bécs 1683-as török megszállását követően nőtt meg a számuk. Török tárgyú, a török veszélyre és a török elleni harcra figyelmeztető drámákat már a 16. században bemutattak a német jezsuiták, ezeknek azonban nincs vagy nem ismert a magyar vonatkozása. A török tematikát a jezsuita drámaszerzők többnyire propagandisztikus céllal vagy allegorikus elemként használták. A két Gritti-drámát 1687-ben és 1693-ban mutatták be, ami jelzi, hogy a német Gritti-darabok Buda felszabadítását követően váltak aktuálissá, s mintegy fél évszázaddal megelőzték a téma csupán cím szerint ismert magyarországi feldolgozásait. A három Nádasdy-darabot 1755–1768, a három Báthory Zsigmond-darabot 1764–1769 között vitték színre német nyelvterületen. Az utóbbiak a fejedelem sikeres havasalföldi hadjáratának (1595) nagy nemzetközi irodalmi visszhangjával állhatnak kapcsolatban. Ezek az adatok jelzik, hogy a témák többsége csupán meghatározott időszakban volt jelen a német jezsuita színpadon, s néhány esetben szignifikáns különbség van a magyarországi helyzethez viszonyítva.

Ezzel szemben a drámatémák földrajzi megoszlása nagy szóródást mutat. Csupán néhány esetben tartottak ugyanazon a helyen ugyanarról a témáról két vagy több előadást. Így például Bambergben Szent Istvánról három, Münchenben két darabot mutattak be. Szent Imréről Dillingenben két előadás volt. Az ugyanazon a helyen tartott, azonos témájú előadások között rendszerint több évtized telt el. A legváltozatosabb volt az eich-

stätti, a dillingeni, a müncheni, a konstanzi és az augsburgi magyar témarend. Münchenben például Szent István mellett Szent Imréről, Hunyadi Lászlóról és Mátyásról, Eichstättben Szent Istvánról, Luxemburgi Zsigmondról, Cillei Ulrikról és a török események kapcsán mutattak be darabokat. Az első Mátyás-drámát Augsburgban játszották 1687-ben, ugyanott, ahol 1664-ben az első török tárgyú darabot adták elő Nagy Lajosról. A magyar történelemmel kapcsolatos, illetőleg török vonatkozású darabok nagy száma Eichstättben a 17. század végén és a 18. század első felében föltehetően azzal magyarázható, hogy 1669-től Marquard Schenk von Castell eichstätti püspök volt I. Lipót főmegbízottja a regensburgi birodalmi gyűlésen, s az 1683-as török elleni szövetség részben az ő tevékenységének eredményeként jött létre.³²

Münchenben és Ingolstadtban Szent Imréről azonos évben, egyaránt 1765-ben rendeztek előadást, s Hunyadi Lászlóról és Mátyásról Hildesheimben és Luzernben ugyancsak azonos évben, 1689-ben mutattak be darabot. Az adatok alapján feltételezhető a müncheni kollégium kisugárzó szerepe a bajorországi kollégiumok felé, s hogy az egymáshoz közel fekvő dél-német rendházak esetenként ugyancsak szerepet játszottak a témák közvetítésében. Ezt látszik igazolni az a néhány kéziratos megjegyzés a programokon, melyek tanúsítják a program egy példányának megküldését egy másik rendházba. Az ingolstadti és dillingeni kollégium között kimutatott hagyományozódási kapcsolatok³³ következményei lehetnek az időben egymáshoz közeli, azonos tárgyú előadások: Szent Imréről Ingolstadtban 1765-ben, Dillingenben 1766-ban, Hunyadi Lászlóról és Mátyásról Ingolstadtban 1728-ban, Dillingenben 1732-ben mutattak be egy-egy darabot. Staud Géza feltételezése szerint az 1687-es augsburgi Mátyás-darabot adták elő ugyanabban az évben Konstanzban és a következő évben Pruntrutban.³⁴

Az áttekintés tanulsága, hogy a témák túlnyomó többsége ismétlődik, s csak kevés olyan téma van, melyet csupán egyetlen alkalommal dolgoztak fel. A magyar történeti tudatot formáló, kiemelkedő események és személyiségek közül több egyáltalán nem jelent meg a német jezsuita darabokban. Az események és személyek egy másik csoportja nem ugyanabban, illetőleg jóval kisebb arányban vált drámatémává, mint Magyarországon. Az azonos vagy közel azonos arányban reprezentált személyek és események köre meglehetősen korlátozott. A jelenség nem magyarázható egyetlen okkal: a témaválasztást egyaránt befolyásolták a rendi ideálok, a magyarországi önlegitimáció fontos eleméül szolgáló *virtus militaris* eltérő értékelése, az adott rendházban rendelkezésre álló történeti források, a helyi érdekek, történeti hagyományok és magyarországi kapcsola-

³² Ernst REITER, *Schenk von Castell, Marquard Reichsfreiherr = Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1648 bis 1803: Ein biographisches Lexikon*, Hrsg. Erwin GATZ, unter Mitw. v. Stephan M. JANKER, Berlin, 1990, 419–421; vö. Anton SCHINDLING, *Die Anfänge des immerwährenden Reichstags zu Regensburg: Ständevertretung und Staatskunst nach dem Westfälischen Frieden*, Mainz, 1991. A fenti összefüggésre Prof. Dr. Ruprecht Wimmer és PD Dr. Dietmar Grypa (Eichstätt) hívta fel figyelmünket, melyért ez úton is köszönetet mondunk.

³³ WIMMER (3. jegyzet), 603.

³⁴ STAUD (15. jegyzet), 186.

tok, a diplomáciai és politikai szempontok, az aktualitás igénye, a retorikatanárok személyes érdeklődése, a mecénás kiléte és a jezsuita drámafelfogás változása.

Előadási alkalmak, szerzők és choragusok, idézett források

Az előadási alkalmak vizsgálatára a programmal vagy szöveggel rendelkező daraboknál van lehetőség. Eszerint az előadások több mint fele a szeptember első napjaiban megtartott tanévkezdő játék, ún. *ludus autumnalis* volt. Néhány darabot a Mária-kongregáció tagjai adtak elő a nagybőjtben, a kongregáció előljáróságának kihirdetésekor a helyi püspök jelenlétében vagy más előkelő személy tiszteletére. Az 1626-os bécsi Szent István-előadás ún. *ludus caesareus* szerepét töltötte be, melyet II. és III. Ferdinánd tiszteletére mutattak be, két napra elosztva. Az egyik legkorábbi Szent Imre-darabot a császári ház tagjai, Lipót osztrák főherceg és felesége tiszteletére vitték színre 1627-ben Konstanzban. A két előadás jelzi a jezsuita iskolai színjátszás és az udvari érdekek összefonódását, s hogy a nagyobb kollégiumokban az iskolai színház esetenként udvari színházként működött. Az illetékes püspök többször praemiumot osztott a tanulóifjúságnak, ami rendszerint az őszi játékhöz kapcsolódott. Három esetben a praemiumot osztó püspök volt egyben a program mecénása. Az elmúlt tanév teljesítményét elismerő praemiumosztás az év elején tartott színjátékkal egybekötve az 1580-as évektől vált általánossá a jezsuitáknál, Bajorországban 1590-ben hercegi rendelet írta elő.³⁵ Az iskolai rituálé bevonása a drámai cselekménybe bevett gyakorlatnak számított, s előfordult a darabok fő témájaként is.

Az 1627-es kölni Szent István-dramát a jezsuita gimnázium mellett hét éve épülő, használatba még nem vett, Mária tiszteletére szentelendő templomépület falai között mutatták be. Az előadásnak egyaránt szerepe lehetett a városi iskolák közti rivalizálásban és az építkezés befejezéséhez szükséges adományok ösztönzésében. A Nagy Lajos királyról szóló darabot a király törökön aratott győzelmének 300. évfordulója alkalmából vitték színre 1664-ben Augsburgban, ugyancsak őszi előadásként.

Külön kérdéskört alkot a darabok szerzőinek és rendezőinek, ún. choragusainak a meghatározása. A darabok írása és betanítása rendszerint a retorikatanár feladata volt, ezért a szakirodalom többnyire az ő személyükkel azonosítja a szerzőket és rendezőket. A darabokat azonban nem mindig a retorikaprofesszor szerezte, s a szerző és a choragus sem mindig volt ugyanaz a személy.³⁶ A meghatározást segíti, hogy a fennmaradt programpéldányok címlapjára néhány esetben kézzel utólag feljegyezték a szerző vagy a choragus nevét. A harminchét magyar tárgyú szöveg és program közül mintegy tíz esetben van valamiféle utalás a programok címlapján vagy a szakirodalomban a szerző vagy

³⁵ Peter SPRENGEL, *Der Spieler-Zuschauer im Jesuitentheater: Beobachtungen an frühen oberdeutschen Ordensdramen*, Daphnis, 16(1987), 47–106, itt: 83–91. A *ludus caesareus*okban a 17. század első felétől a bibliai és a történeti hősokeket rendszeresen párhuzamba állították az aktuális uralkodóval. WIMMER, *Le théâtre...* (8. jegyzet), 40.

³⁶ VALENTIN (10. jegyzet), I, XXII–XXIII.

rendező személyére. Franciscus Neumayr, a müncheni kollégium filozófiaprofesszora Szent István-darabjának szövege saját, 1758-ban Ingolstadtban és Augsburgban kiadott drámakötetében jelent meg, ennek szerzősége tehát nem kétséges. A darab müncheni előadását a kötet címlapján olvasható megjegyzés alapján 1740 körülre tettük. Az 1710-ben Eichstättben bemutatott Cillei Ulrik-darab programját Alszeghy Zsolt a cseh Carolus Kolczawa 1703-ban Prágában kiadott drámakötetében megjelent Cillei-darabbal hozta összefüggésbe.³⁷

Az 1627-es kölni Szent István-darab szerzője Peter Hauzeur, a kölni kollégium retorikatanára.³⁸ Hauzeur 1624-től volt a kölni kollégium humaniora-, majd retorikaprofesszora. 1629-ben, huszonnyolc éves korában már elhunyt, s csak ez az egy drámaszöveg ismert tőle. Az 1697-ben Münchenben bemutatott Hunyadi László-dráma szerzője Michael Mischon (Michon), aki 1694–1699 között volt retorikatanár Münchenben, s számos további darabot írt. Valentin repertóriumra összesen nyolc darabját sorolja fel az 1695–1725 közti időszakból, köztük néhány történeti tárgyút. A darabok egy részét többször is előadták. Az 1728-ban Ingolstadtban Hunyadi Lászlóról és Mátyásról előadott darab szerzője Christoph Steinhausen, aki 1727–1730 között volt retorikatanár Ingolstadtban, s 1729-ből és 1730-ból két másik, ugyanott bemutatott darabjáról tudunk.

A choragusok közül Joannes Baptista Frey nevét az 1664-es halli Szent István-előadás programjának fennmaradt példányára írt megjegyzés őrizte meg. Frey jórészt Bécsben volt hitszónok, prédikációi németül jelentek meg, halli működésének idejét nem ismerjük. Öt további choragus személyét a programok kéziratos megjegyzései és Valentin repertóriumra segítségével határoztuk meg. Az 1699-es regensburgi V. (Utószülött) László-darab choragusa Josephus Halbmayr, aki 1699–1700 között tanított retorikát Regensburgban. Az 1702-ben Münchenben előadott Hunyadi Mátyás-darab choragusa Franciscus Seidner, aki 1700–1702 között oktatott retorikát Münchenben. 1690-ben bemutatták egy *Lusus providentiae in Hildegunde Virgine Novesiana* c. darabját Eichstättben, melynek programja nyomtatásban is megjelent. Az 1707-es burghauseni Szent Imre-előadás choragusa Ferdinand Silbermann, aki 1706–1709 között oktatta a humaniorákat és a retorikát a burghauseni kollégiumban. Az 1715-ös ambergi Szent István-darab choragusa Maximilian Thor, aki 1714–1718 között oktatott retorikát Ambergben. Thor-nak 1716–1718 között három nyomtatott műve látott napvilágot, köztük egy bibliai tárgyú iskoladráma. Végül az 1687-es augsburgi Hunyadi Mátyás-előadás programjának címlapján Georg Ungmuth neve olvasható, aki 1681–1687 között tanított retorikát Augsburgban.

A szerzők és choragusok számbavétele nyomán a szerzők köre kibővült több új, a magyar szakirodalomban eddig ismeretlen névvel. A két neves drámaszerző, Neumayr és Kolczawa, továbbá a Magyarországon dolgozó Andreas Friz mellett néhány olyan német jezsuita is írt vagy rendezett magyar történelmi tárgyú színjátékot, aki több darabot szer-

³⁷ Carolus KOLCZAWA, *Vindex livor sui ultor seu Ulricus Cilli* = Uő, *Exercitationes dramaticae*, I, Pragae, 1703, 211–399; ALSZEGHY, *Magyar tárgyú...* (11. jegyzet), 100, 113.

³⁸ A szerzők és choragusok azonosításában VALENTIN repertóriumának életrajzi részét és SOMMERVOGEL biobibliográfiáját használtuk.

zett, illetőleg további irodalmi munkásságot fejtett ki. Közülük Michael Mischon (Michon) emelkedik ki. A több darabot vagy más műveket is szerző choragusokról nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy nemcsak rendezői, hanem egyben szerzői voltak a magyar tárgyú drámáknak. A choragusoknak ez a névsora kiegészíthető lesz a kollégiumok történetének feldolgozásaiból és a helyi kéziratok forrásanyagból. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a magyar történeti tárgyú darabokat neves jezsuita drámaszerzők (pl. Avancini, Bidermann, Bernardt) műveinek kontextusában mutatták be.

A drámaszövegek és programok többségében különféle forráshivatkozások találhatók, ami lehetővé teszi a darabokhoz felhasznált források körének meghatározását. Néhány szöveg és program egyetlen forrásmegjelölést sem tartalmaz, többségük egy, két vagy három forrást idéz. A háromnál több forrásra utaló szöveg és program kivételesnek számít. A szerzők azonban nem csupán a hivatkozott forrásokat használták, mivel a megnevezett források után gyakran olvasható az „etc.”, „alii”, „und andere”, „et alii apud ipsum” megjelölés. A rövidített forrásutalások túlnyomó többségét azonosítottuk, s bevontunk az áttekintésbe néhány nem hivatkozott, de a szakirodalom által azonosított forrást is. A továbbiakban együtt vizsgáljuk a magyar tárgyú és a magyar vonatkozású darabok forrásait.

A források legnagyobb csoportját a különféle történeti művek alkotják. A hivatkozások számát tekintve messze kiemelkedik Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decadese*, melynek 1568-as első teljes kiadása mellett 1581-től német fordítása is rendelkezésre állt a drámaszerzőknek. A műre 1626-tól kezdve utalnak folyamatosan. Bonfinitól egy másik munka is megtalálható az idézett források között: a *De origine et rebus gestis Polonorum* (Basel, 1568) c. összeállítás. A magyar történeti feldolgozások körül forrásként használták még Melchior Inchofer *Annales ecclesiastici Regni Hungariae* (Róma, 1644) c. egyháztörténetét. Szembetűnő, hogy Bonfini és Inchofer munkájával nagyjából ki is merült a magyar történelemre vonatkozó speciális szakirodalom, s hiába keressük a hivatkozott források között további humanista történetírókat (pl. Ransano, Istvánffy, Thuróczy, Tubero), a 16–17. századi latin és német nyelvű történeti munkák szerzői (pl. Nadányi, Révai, Hulsius, Reusner, Dillich, Ortelius) és a magyar jezsuita történészek (pl. Szentiványi, Timon, Péterfy, Kazy) nevét.

A regionális történeti művek között van a Johann Adlzreiter von Tettenweis neve alatt, az általa gyűjtött forrásanyag alapján Johann Vervaux jezsuita által kiadott, *Annales Boicae gentis* (München, 1662–63) c. összeállítás. Ugyanide tartozik Martin Cromer *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Basel, 1558), Joannes Dubravius *Historia Boiémica* (Basel, 1575) és Aeneas Sylvius Piccolomini *De Bohemorum et ex his imperatorum aliquot origine ac gestis historia* (Basel, 1575) c. munkája.

Az európai történelem feldolgozásai közül kiemelkedik a jeles humanista, Flavius Blondus (Biondo) *Historiarum ab inclinatione Romanorum decades* (Velence, 1483) c. műve, az európai történelem első módszeres áttekintése a római birodalom bukásától a 15. századig. A hivatkozott világtörténetek közül legkorábbi Ióannész Zónarasz nevezetes krónikája, az *Epitome historion* (Basel, 1557), mely a világ teremtésétől 1118-ig terjedő eseményeket tárgyalja. A humanista világtörténetek közül Johannes Nauclerus

Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici commentarii (1506, megjelent Tübingen, 1516) és Marcus Antonius (Coccius) Sabellicus *Enneades* (Velence, 1498) c. műve azonosítható forrásként. A 16–17. századi világtörténetek közül a hivatkozott források között található Laurentius Surius *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum, ab anno salutis 1500 usque ad annum 1566* (Köln, 1566) c. műve, valamint két jezsuita, Orazio Torsellino (Horatius Tursellinus) *Historiarum ab origine mundi usque ad annum 1598 epitomae libri X* (Róma, 1591) és Philippe Briet (Philippus Brietius) *Annales mundi sive chronicon universale* (Paris, 1662) c., számos kiadást megért munkája. A történeti enciklopédiák típusát Louis Moreri (Morerus) *Le grand dictionnaire historique* (Lyon, 1674) c., számos kiadást megért, németre is lefordított (Leipzig, 1709) műve képviseli.

Az egyetemes egyháztörténeti áttekintések csoportját Caesar Baronius *Annales ecclesiastici* c., 1588–1607 között tizenkét kötetben megjelent műve képviseli a forrásanyagban. Az egyháztörténeti művek csoportjába tartozik Raphael Fulgosius *Repertoria* (Lyon, 1544) és a 11. századi bencés apát, Sigebertus de Gembloux *Gesta abbatum Gemblacensium* (Paris, 1513) c. munkája. Az enciklopédiák közül Laurentius Beyerlinck *Magnum theatrum vitae humanae* (Köln, 1631) c. munkájára történik hivatkozás. Mindkét mű alapvető kézikönyvnek számított a 17–18. században. A történeti-földrajzi művek felhasználását a jezsuita Antonio Foresti *Mappa mondo istorico* (Parma, 1690) c., több kiadást megért, németre is lefordított munkája tanúsítja. Johann Jakob Fugger 1555-ben készült, *Spiegel der Ehren des hoechstloeblichen Kayser- und Koeniglichen Erzhauses Oesterreich* (Nürnberg, 1668) című, Sigmund von Birken által kibővített munkája a Habsburg-ház történetét dolgozza fel.

Külön csoportot alkotnak a forrásanyagban a hagiográfiai művek. Bonfini után a legtöbbet hivatkozott forrás Laurentius Surius *De probatis sanctorum historiis* (Köln, 1570/75) c., hat kötetben megjelent, számos kiadást és fordítást megért összeállítása. A jezsuiták nagyszabású hagiográfiai kiadványsorozata, az *Acta Sanctorum* (Antwerpen, 1643–1794) és Pedro de Ribadeneira *Flos sanctorum* (Madrid, 1599–1601) c., több kiadást és fordítást megért, kétkötetes szentéletrajz-gyűjteménye ugyancsak megtalálható a hivatkozott források között. A mariológiai irodalmat öt jezsuita munka képviseli: Pietro Antonio Spinelli *Maria Deipara Thronus Dei* (Nápoly, 1613), Laurentius Chrysogonus *Mundus Marianus* (Bécs, 1646), Wilhelm Gumpfenberg *Atlas Marianus* (Trient, 1655), Juan Eusebio Nieremberg *Trophaea Mariana* (Antwerpen, 1658) és Michael Pexenfelder *Hortus Marianus* (Dillingen, 1682) c., egyaránt több kiadásban megjelent műve. Egy-egy Mária-zarándokhely áll a középpontjában Louis Richeome *Le pelerin de Lorete* (Bordeaux, 1604) c., több nyelvre, köztük latinra is (Köln, 1612) lefordított művének és Thomas Weiss *Diva Virgo Cellensis* (Bécs, 1637) c. máriacelli mirákulumos könyvének.

A jezsuita moráleteológiai irodalmat Georg Stengel *Opus de Iudiciis Divinis* (Ingolstadt, 1651), az aszketikát Nádas János *Annua eremus divini amoris* (Bécs, 1678) c. munkája képviseli. Csupán egyetlen mű tartozik a szoros értelemben vett szépirodalom

körébe, Paolo Giovio híres életrajzgyűjteménye a hadi erényekben jeles férfiakról: *Elogia virorum bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita* (Firenze, 1551).

A drámaszövegekben és programokban idézett és azonosított, összesen mintegy harmincöt forrás változatos képet mutat, s jelzi a jezsuita dráma szoros kapcsolatát más műfajokkal. Ez a forrásbázis tükrözi a jezsuita képzés sajátosságait, s jóval szélesebb a magyarországi történeti tárgyú drámák eddig azonosított forrásanyagánál, bár néhány átfedés is megfigyelhető. A szélesebb forrásbázist részben a magyar tárgyú és a magyar vonatkozású darabok forrásainak együttes vizsgálata magyarázza. A historiográfiai irodalomból figyelemre méltó a humanista történetírás és a kora újkori, azon belül jezsuita történeti munkák nagyarányú idézése, továbbá több alapvető kézikönyv felhasználása. A szorosabb értelemben vett történeti irodalom mellett nem elhanyagolható a hagiográfiai, mariológiai, teológiai és aszketikus művek jelenléte sem. Ugyanakkor feltűnően kevés a speciálisan magyar történeti tárgyú irodalom, ami jelzi, hogy a német jezsuiták jelentős részben kézikönyvekből, az európai és a világtörténelem feldolgozásaiból, legendagyűjteményekből és más, kompilatív módon készült munkákból, valamint a szomszédos Cseh- és Lengyelország történetére vonatkozó művekből szerezték ismereteiket a magyar történelemről.

A forrásoknak ez az áttekintése mutatja azt is, hogy a darabok jelentős mennyiségű ismeretanyagot közvetítettek a magyar történelemről. Ezeket az ismereteket tágabb, európai összefüggésekbe helyezték és egységben kezelték a legkülönbözőbb legendai elemekkel, teológiai elképzelésekkel és vallási hagyományokkal. Az természetesen nem vehető biztosra, hogy a szerzők olvasták is a feltüntetett forrásokat, az azonban megállapítható, hogy nagy szabadsággal használták fel azokat. Többször figyelmen kívül hagyták a források eredeti értelmezését, átfunkcionálták az eseményeket, más adatokat közöltek, kontamináltak, s előfordulnak történeti tévedések és szándékos csúsztatások is.

Nemzeti sztereotípiák, jelképek és a nemzetsors toposzai

A továbbiakban a történeti események időrendjében haladva tekintjük át a darabok azon tartalmi és retorikai sajátosságait, melyek felvilágosítással szolgálnak a Magyarországról és a magyar történelemről alkotott képre. Mint említettük, az államalapítás előtti időszakra vonatkozóan csupán néhány, magyar vonatkozást is tartalmazó német darabot találtunk. Többször is feldolgozták Trebellus történetét, melyben a keresztény hitre tért bolgár uralkodó keményen megbünteti a kereszténységet megtagadó és a pogányságra visszatért fiát.³⁹ Az 1698-as neuburgi előadás aktualitását a törökök visszaszorításának tizenöt éve tartó folyamata adta. Trebellust (705–719) a hun–magyar eredetmítosz nyomán nevezhették „magyar és bolgár király”-nak: a Bonfini által is megörökített történeti

³⁹ Vö. SZAROTA (9. jegyzet), III/2, 2257–2259.

hagyomány szerint a bolgárok először a hunok szomszédságában laktak, s Trebellus legyőzte a magyarok mellett a hunok másik törzsének tartott avarokat.⁴⁰

A program szerint Magyarország a főszereplő a darab három részét követő allegorikus kórusjelenetekben, míg magában a cselekményben két magyar szereplő lép fel. Ezek a keresztény Rackinus, „Dux Hungarici”, Trebellus bebörtönzött keresztény fiának segítője, tanácsadója, barátja és egyik kiszabadítója, valamint Solymus, „Dux Hungarici Etnici”, aki föltehetően Rackinus hamis barátjának szerepét játszotta. Az első kórusban a szomorú Hungária a remeteségbe vonult Trebellushoz menekül. Pogány hősök és istenek, Hercules, Mars, Apollo és Diana üldözik, akiket a magyarok eddig tiszteltek. Hungáriát angyal menti meg előlük, aki átveszi az ország kormányzását. A második kórusban az igaz barát hiába keresi társát a zavaros állapotban lévő Magyarországon. A harmadik kórusban a görög egyház, melyből először jutott az igaz hit Magyarországra, vigasztalja a magyar egyházat, és megmutatja neki Julianus Apostata bukásának példáján, hogyan bünteti meg Isten az igaz hittől elszakadt királyt. Az epilógus következtetése szerint Trebellus pogányokon aratott győzelme eredményezte Magyarországon a keresztény hit felvételét. Magában a cselekményben a magyarok kisebb szerepet játszanak a németeknél, akiket Trebellus kereszténynek megmaradt fia hív segítségül pogány testvére ellen. A kórusok allegorizálása azonban teljes egészében Hungária alakjára épül. Külön figyelmet érdemel a harmadik kórus megjegyzése, mely szerint a kereszténység a görög egyház révén vált ismertté a pogány magyarok között.

A Szent István-darabokra térve, az összevetés tanúsága szerint számos rokon vonás mutatható ki az azonos tárgyú magyar és német darabok között, s a király alakját itt és ott is változatos célok szolgálatába állították. A német darabok fő cselekményelemei lényegében megegyeznek a magyarországiakéval:⁴¹ Kupa, Konrád császár, Gyula és a bolgárok legyőzése; István királlyá választása és megkoronázása; házasságkötése Gizellával; Imre elvesztése és a trónutódlás kérdése; sikertelen gyilkossági kísérlet István ellen; a korona (az ország) felajánlása Máriának. Egyedül Vazul megvakíttatása és elűzése nem található meg a német darabokban, előfordul viszont az Imre herceg előtt Szűz Máriát szidalmazó, László nevű nemes nyelve kivágásának a motívuma. Ezek a cselekményelemek mutatják a magyarországi Szent István-hagyomány fő vonulatának német recepcióját. Nincs különbség abban sem, hogy István többszörösen összetett alakja különféle szimbolikus jelentéseket fejez ki: ő az uralkodói erények egyetemes tárháza, a keresztény erények hordozója és a katolikus hit védője; az elsőség, szentség és kiválasztottság képviselője; koronázása minden további jövőbeli koronázásnak az előképe; személye az igazi Mária-tisztelet megtestesítője.

A darabok további közös vonása a mitológiai példázatok használata és a legitimációs szándék jelenléte. Ezek az ún. legitimációs drámák párhuzamot állítanak fel István és a jelenlegi uralkodók között, s ezzel kifejezik a Habsburgok legitimációs törekvéseit. Már

⁴⁰ Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum Decades*, I,1,330.

⁴¹ Vö. PINTÉR (16. jegyzet), 192–193. A nyelvkivágás motívumához, mely büntetésként megtalálható I. István király ún. második törvénykönyvében, vö. HELLER Bernát, *A Csanádmonda fő eleme*, Ethnographia, 27(1916), 161–168.

utaltunk rá, hogy István többször volt ünnepi, reprezentációs előadások tárgya Magyarországon és a német nyelvterületen. Az 1626-os bécsi *ludus caesareus* negyedik részének elején például Fortitudo és Achilles dicsőítik az osztrák uralkodóházat, s köszöntik a frissen megkoronázott III. Ferdinánd magyar királyt. A német és a magyar jezsuiták egyaránt többször figyelmen kívül hagyták a történeti kronológiát az életrajzi események egybekomponálásában. Gyakori a történeti események és a legendamotívumok keveredése, s párhuzamok figyelhetők meg az aktuális történeti, politikai helyzet és a cselekmény meghatározó elemei között. A cselekmény idővel leszűkül, a szerkezet egyszerűsödik. Neumayr Szent István-darabja 1750-es évektől érvényesülő magyarországi recepciójának német nyelvterületen megfelel a *Regnum Marianum* motívum felerősödése, központi témává válása. Neumayr darabjában megjelenik a magyarok németgyűlöletének motívuma: a magyarok inkább készek áttérni a keresztény hitre, mintsem a német császár uralkodjon fölöttük.⁴²

A különbségek felé fordítva a figyelmet, megállapítható, hogy míg a magyarországi Szent István-darabokban „a szent uralkodó alakja nem visel el semmiféle profanizálást vagy könnyedséget”,⁴³ a német daraboknak kedvelt eleme a király alamizsnálkodása és az ezt követő szakálltépés legendai eredetű motívuma. Ez a motívum bekerült a Szent Imre-darabok egy részébe is. Az 1627-es kölni előadás közjátékaiban többek között „leleményes tolvajok” alkotnak élőképet, a negyedik részben pedig tolvaj magyarok ellopják a trák hercegek Istvánnak szánt ajándékait. Az ilyen és ehhez hasonló, plautusi jellegű komikus jelenetek és alakok beillesztése a bajor és osztrák jezsuita dráma egyik sajátosságának tekinthető.⁴⁴

Míg Gizella királyné a magyarországi Vazul-drámákban többször intrikus, negatív figura, akire átruházódnak az István terhére rótt bűnök,⁴⁵ a német Szent István-darabokban Gizella nem hangsúlyos alak, a Szent Imre-darabokban pedig egyértelműen pozitív szerepet játszik. Az 1746-os eichstätti Szent István-drámának, melyet a program elején álló tartalmi összefoglaló szerint a város alapításának és a keresztény hit felvételének ezeréves évfordulója tiszteletére adtak elő, fontos eleme a helyi történeti hagyomány bevonása a cselekménybe. A darabot a plébániatemplomban, Szent Vilibáld, az egyházmegye patrónusának ereklyéi közelében mutatták be, aki megtalálta az Attila hunjai által elpusztított korábbi templom maradványait. Az összefoglalás párhuzamot von Szűz Mária ősrégi városbeli tisztelete és Magyarország királynőjévé történt koronázása között.

A nemzetsors toposzai közül az 1627-es kölni Szent István-darab első részében megjelenik a *fertilitas Pannoniae*, amit Szűz Mária küld el Magyarországra. Az 1664-es halli

⁴² ALSZEGHY, *Magyar tárgyú...* (11. jegyzet), 104.

⁴³ PINTÉR (16. jegyzet), 195.

⁴⁴ Fidel RÄDLE, *Italienische Jesuitendramen auf bayerischen Bühnen des 16. Jahrhunderts* = *Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis*, ed. R. J. SCHOECK, Binghamton NY, 1985, 303–312, itt: 308; Jean-Marie VALENTIN, *Die Lustige Person im dramatischen Werk des J. B. Adolph S. J. und des Maurus Lindemayr O. S. B.*, *Austriaca*, 14(1982) (Sonderheft *Aspekte des Komischen im österreichischen [Volks-]Theater*, 18./20. Jahrhundert. *Actes du colloque de Nancy 20–21 novembre 1981*), 29–47.

⁴⁵ PINTÉR (16. jegyzet), 193.

előadás első részének kórusjelenetében Hungária örvendezik a hit előmenetelén, s Providentia megjósolja az ország utolsó falakig történő elpusztítását az eretnkség és Mohamed által. Az ötödik rész kórusjelenetében a Hit biztatja a keresztény fejedelmeket a török elleni harcra. Az utolsó falakig lerombolt ország képe a *ruina Hungariae* toposzra utal. Az 1712-es feldkirchi darab második részében a Konrád császár ellen induló magyar hadvezérek megerősítik Istvánnak tett esküjüket, mely szerint *életüket és vérüket* adják a királyért és az országért („pro Rege et Regno sanguinem ac vitam fundere”).

Szűz Mária segítségül hívása, a korona és Magyarország följánlása Szűz Máriának, azaz a *Patrona Hungariae* és a *Regnum Marianum* a darabok egyik kezdetétől fogva kedvelt, változatos formában ismétlődő toposza. Neumayr Szent István-darabja az igazi Mária-tisztelet példjaként mutatja be a királyt, aki fia halálát követően ajánlja országát Máriának. Mária neve itt Regina, Vicaria és Domina Hungariae, Szent Istváné Vicarius Mariae, s a pogány magyarok Magna Domina néven tisztelik és fogadják el Szűz Máriát. Ez a dráma nagymértékben ösztönözhetette a *Regnum Marianum* toposz felerősödését a német Szent István-darabokban. Az 1745-ös konstanzi darab epilógusa a *kert*-toposzra épül: Pannóniát István a pogányság pusztájából virágzó kertté változtatta a Máriának történt felajánlás révén („fluerit hortus, quot in eo flores plantavit Stephanus, dum Regnum Pannoniae in hortum mutavit, et Virgini sacravit”), melyben Luther rózsája tövisek közé vettetik, Kálvin liliomai elvadulnak, Arius és Mohamed pedig elnémulnak. Az 1746-os eichstätti énekes-zenés darab Mária eichstätti kertjével állítja párhuzamba Magyarországot mint Mária országát. A Magyarország mint Mária kertje motívum Ausztriára vonatkoztatva tűnik fel az 1759-es freiburgi előadás második kórusának végén.

Felesége, Gizella révén István fontos szerepet játszik a II. Henrik császárrá választásának történetét feldolgozó német darabokban. Ezekben a cselekmény menete nagy vonalakban követi Henrik legendáját, illetőleg a történeti eseményeket. A fő mozzanatok: Henrik Szent Wolfgang sírjánál átélt látomása, melyet Henrik saját küszöbön álló halálának előjeleként értelmez; István és Gizella menyegzője; Henrik vetélkedése Ekhard meissenai örgróffal; az örgróf meggyilkolása; Henrik császárrá választása. Az 1722-es eichstätti darabban a program tanúsága szerint Istvánnak aktív, a cselekményt többször is előrevívó szerepe van, maga a cselekmény a program címe szerint az isteni előrelátást példázza. Az első felvonás II. jelenetében utalás történik István és Gizella tervezett esküvőjére, annak előkészületeire. A IV. jelenetben Henrik Szűz Máriáról beszél Istvánnak. A második felvonás III. jelenete játék a játékban: az István kíséretében lévő urak színjátékot adnak elő Henrik szórakoztatására arról, hogyan tervezik Magyarországon a bálványok lerontását és Mária képének felállítását. Ebben a jelenetben a pogány istenek lerombolása Magyarország későbbi keresztény hitre térítésének az előképe.⁴⁶ A IV. jelenetben István kiszabadítja Gizellát Ekhard fogságából. A harmadik felvonás I. jelenetében olasz komédiások opera előadására készülnek István és Gizella menyegzője alkalmából. A negyedik felvonás III. és IV. jelenetében István felismeri az álruhában elrejtőzött Henriket és kéri, térjen vissza az udvarba. Végül az ötödik felvonás

⁴⁶ SZAROTA (9. jegyzet), I/2, 1732/a.

V. jelenetében Henrik a császári koronával együtt megkapja Kunigundát, István pedig a keresztény hittel együtt Gizellát.

A német Szent Imre-darabok fő motívumai Imre királyi származása és neveltetése; áhítatos, szent élete és Mária-tisztelete; szüzessége, amit a házasságban is megtartott; a világi életre való csábítások legyőzése; Imre korai halála és lelkének mennybevitel. A programok szerint ezeknek a daraboknak jóval szegényebb a cselekménye a Szent István-drámáknál, s mindegyikben a szüzesség erénye mint legendai eredetű motívum áll a középpontban. A szűkös cselekményt megpróbálták ellensúlyozni további motívumok bevonásával, mint pl. Imre lelki vadászata, illetőleg lelkének megmértetése; István király alamizsnálkodása; Imre királyi elődei és követői a szüzességben; Imrével kapcsolatos csodák és látomások. Lehetséges, hogy a vadászat-motívum Imre halálának föltételezett okára utal. Itt is megtalálhatók a mitológiai párhuzamok, s az 1627-es konstanzi darab bővelkedik a komikus elemekben. Ilyen a beszélő nevek alkalmazása, melyek közül például az Imrét rosszra csábító udvaronc, Thrasonius neve Terentius *Eunuchus* c. vígjátékának kérkedő katonájára utal. A vadász Cuculus az első rész végén a kocsmárossal együtt nevettező fabulát ad elő, majd a második részben a cigányokhoz megy jóslást tanulni, maga is cigány lesz, s ezzel a tudományával pénzt akar kicsalni a parasztoktól. A cigány kedvelt alak a magyarországi iskoladramákban, de egy történeti tárgyú darabban fellépése különlegességnek számít.

A nemzeti jelképek közül az 1626-os dillingeni darab második részében feltűnik az országalma mint Magyarország és a világi élet jelképe. Ezt az Istenszeretet összetöri, majd a Szüzesség az ország címeréből a keresztet átnyújtja Imrének. A harmadik részben a Szüzesség figyelmezteti az árvasága miatt siró Magyar Királyságot, ami a *querela Hungariae* toposz változata. Hungaria génuszok alakjában megjelenik az 1707-es burgauseni darab prológusában és epilógusában is. A prológusban Hungaria Mária segítségét hívja Mohamed ellen, az epilógusban az ő oltalmába ajánlja magát. A program bizonyos humorral ábrázolja Imre megkísértéseinek történetét, s az életében a nő szerepét betöltő Máriát emberi vonásokkal ruházza fel.

A harmadik Árpád-házi szentről, Erzsébetről bemutatott darabok közül egyedül az 1575-ös fuldai előadás szövege maradt fenn. A darab címe magyar királylánynak, az argumentum a magyarok fényességének és Pannónia szülöttének mondja Erzsébetet. Az első három felvonás, mely Erzsébet példaszerű szorgalmát és aszketikus vallásosságának alakulását mutatja be, a magyar királyi udvarban játszódik. Ezzel a szerző módosítja a történeti hagyományt, mivel a darabban Erzsébet felnőttként kerül Thüringiába, s így elmarad a gyermek királylány dramaturgiailag nehezen megoldható házasságkötése. Apja, II. András (*Rex Hungarus*), az I. felvonásban elpusztítja a hitetlen támadókat, s a keresztény hit példás védőjeként jelenik meg, világos utalással az aktuális török veszélyre. A darab többi része Erzsébet Thüringiában játszódo életét mutatja be, s felhasznál legendai eredetű motívumokat is. Amikor Erzsébet megözvegyül, szóba hozzák, hogy az özvegyek vissza szoktak menni hazájukba, ezt azonban Erzsébet határozottan elutasítja.

Mint említettük, I. (Szent) László királyról nem írtak önálló drámát a német jezsuiták. Mellékalakként azonban feltűnik például a II. Boleszláv lengyel király és Szaniszló

krakkói püspök konfliktusát bemutató darabokban.⁴⁷ Az 1699-es jülich-i előadás programja szerint a cselekmény menete a következő: a király megöleti az ellene fordult püspököt, mire a pápa kiátkozza Boleszlávot, aki a lengyel nemesség elől fiával együtt Magyarországra menekül László királyhoz, végül büntudattól kínozva megőrül és öngyilkos lesz. Míg Boleszláv egyértelműen negatív figura, László semleges alak, aki csupán befogadja őt udvarába.

Az Árpád-kori magyar történelem uralkodóit és eseményeit tárgyaló német jezsuita színjátékok között külön csoportot alkotnak az I. András és I. Béla, illetőleg III. Béla fiai, Imre és András testvérharcát bemutató darabok. Az 1751–1773 között előadott drámák aktualitását az osztrák örökösödési háború (1741–1748) és a hétéves háború (1756–1763) eseményei, valamint az ezekben részt vevő ellenséges felek rokoni kapcsolatai adták. A téma elterjedését ösztönözhatték az azonos tárgyú korábbi és kortárs magyarországi darabok is. A programok alapján meghatározható a központi gondolat: a testvérek közti egyenetlenség, viszálykodás (discordia) bemutatása és elítélése. Az 1755-ös würzburgi előadás cselekményének fő mozzanatai: András a gyermek Salamon részére akarja biztosítani a trónt testvére, Béla ellenében; Béla színleléssel megmenekül az életveszélyből és Mesco lengyel herceggel szövetségre lép András ellen; Béla megkegyelmez az ellene lázadóknak, a pogányságra hajlókat pedig számkivetésbe küldi; Bélát győztesként és királyként köszöntik. Az 1771-es landshuti előadás cselekménye nagy vonalakban megegyezik ezzel, annyi különbséggel, hogy itt András elmenekül és megölik, s a közzjáték a bibliai Salamon és Adonias testvérharcát idézi párhuzamként. Az 1773-as regensburgi előadás az argumentum és az azonos témájú zenés közzjáték alapján megegyezhetett a landshutival.

A III. Béla fiainak testvérharcát megjelenítő három darab, az 1751-es augsburgi, az 1756-os innsbrucki és az 1757-es dillingeni lényegében azonosnak tekinthető egymással a programokban közölt argumentum, prológus, szereposztás, cselekményvezetés és a két közzjáték alapján. Az 1751-es és 1756-os program csaknem szó szerint megegyezik. A fő cselekményelemek: Imre trónra kerülése; az országot két oldalról külső ellenség fenyegeti; András meg akarja szerezni testvére, Imre koronáját; Imre először túri, majd leveri András lázadását, végül kegyelmet gyakorol. Bánk bán alakja mellékszereplőként tűnik föl a cselekményben. A prológusban Mars és Furor Discordia által felfingerelve Pannónia trónjára tör, Mansuetudo azonban legyőzi őket. A közzjátékok a bibliai József és testvérei történetét állítják párhuzamba a magyarországi eseményekkel. A három program szoros összefüggése egyben megerősíti a drámatémák és szövegek kollégiumok közti közvetítéséről korábban mondottakat.

Az 1757-es dillingeni program valamivel bővebb, s közli a prológus és a két közzjáték szövegét. A nemzeti jelképek közül az argumentumban megjelenik Szent István koronája, mint az uralkodói legitimitáció eszköze. (Az egyik azonos témájú magyarországi darabban a testvérek közti béke biztosítékeként tűnik fel a Szent Korona.⁴⁸) A prológus

⁴⁷ Vö. 30. jegyzet.

⁴⁸ VARGA–PINTÉR (4. jegyzet), 95.

végi ária a Habsburg uralkodók legitimációjának szándékával a hun–magyar rokonság gondolatára utal, s párhuzamot von Imre és a jelenlegi magyar uralkodók között. Eszerint a magyar trónon nem mindig Attila család árnyékai ülnek, hanem kegyes királyok, mint Imre, aki előképe az ausztriai királyoknak Pannónia trónján. Ők szüntették meg a barbárságot Pannóniában. A trón most Teréziáé és Ferencé, akik Imréhez hasonlóan bírják a kegyesség (*mansuetudo*) erényét. Ugyanitt megjelenik a *fertilitas* toposz változata, mégpedig az Ausztriával összekapcsolt Pannóniára vonatkoztatva: „Floresce jam Pannonia / Et Laureis, et olea / Jungenda posthoc Austriae / In Regum mansuetudine!”

A vegyes házi királyok korát érintő darabok közös motívumai a török elleni küzdelem és a magyar trón körüli, gyakran véres események. I. (Nagy) Lajos, Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király gyakori szerepeltetését a török ellen vívott harcaik, *defensor fidei*-szerepük mellett elsősorban az magyarázza, hogy egész Európában ismert, az európai történelemre hatással lévő uralkodók és nagyszabású személyiségek voltak. Az I. (Nagy) Lajos király 1364-es törökön aratott győzelmének 300. évfordulóján, 1664-ben Augsburgban előadott színjátékban a cselekmény fő elemei a következők: Murad szultán fegyverkezése; Lajos király sereget gyűjt és haditanácsot tart; a túlerőtől félve Lajos Szűz Máriához fordul segítségért; a király álma; a győztes csata után a király hálát ad és templomot építtet Máriacellben. Feltűnik Szent István országfelajánlásának motívuma, s hogy Mária a magyarok úrnője. Az öt felvonás címe egy-egy allegorizáló kép: az *elárult*, a *megfélemlített*, a *megcsalt*, a *kétségbeesett* és a *győzedelmes* Magyarországra utal. A darab végén, a prémiumosztás előtt megjelenik a *propugnaculum Christianitatis* toposz változata: a zsákmányolt fegyvereket Lajos király hálából felajánlja Máriának, és fogadalmat tesz a máriacelli templom kibővítésére, amely a kereszténység legyőzhetetlen, szilárd vára („ein unüberwindliches festes Schloss der Christenheit”) legyen minden időkben Magyarország és Ausztria számára. A védőbástya toposzt itt tehát nem Magyarországra, hanem a máriacelli zárandokhelyre alkalmazták, ami előre jelzi a toposz 17. század végi áttevődését Ausztriára és a Habsburg uralkodókra.⁴⁹

Luxemburgi Zsigmond a hőse az 1759-ben Mindelheimben és az 1768-ban Eichstättben előadott darabnak. A két program tanúsága szerint az utóbbi előadás az előbbi nyomán, annak ismeretében született, s csupán kisebb eltérések találhatók. A cselekmény fő elemei: Zsigmond bebörtönzése a siklósi várban; a magyar királynő, Nagy Lajos özvegyének megölése és lányának elűzése; Károly László nápolyi király, azaz „Kis” Károly trónra juttatása; Zsigmond kiszabadulása és hatalmának helyreállítása; Károly László elűzése; Zsigmond második házasságkötése és Ausztriai Albert adoptálása. A két kórusjelenet Dávid és Absalom történetét idézi fel bibliai párhuzamként.

Mellékalakként tűnik fel Zsigmond a Magyarországra jött francia gróf Baqueville török fogságba esésének és csodálatos kiszabadulásának történetét feldolgozó darabokban. Az 1688-as augsburgi program címlapja szerint a történet a török által megszállt Magyarország Ausztria általi felszabadításának párhuzama. A téma 1694-es és 1721-es,

⁴⁹ BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban = Nemzet, identitás, irodalom: A nemzetfogalom változatai és a közösségi identifikáció kérdései a régi és a klasszikus magyar irodalomban*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, Debrecen, 2005, 13–33, itt: 29.

részben eltérő feldolgozásainak címe nem utal erre a párhuzamra, s a családi dráma irányába tolja el az értelmezést. 1688-ban, Buda felszabadítása után két évvel a darab egyértelműen politikai vonatkozást hordozott. Az augsburgi program több ellentmondást és történetietlen csúsztatást tartalmaz. Így például Luxemburgi Zsigmond és Bajazet szultán idejére teszi, forrásai alapján azonban 1386-ra helyezi az eseményeket. Elida Maria Szarota kommentárjában Bécs 1683-as felmentésével hozta összefüggésbe a darabot,⁵⁰ 1688-ban azonban már nem Bécs, hanem Buda felszabadítása volt aktuális, s a cím egyértelműen Magyarország felszabadításával állítja párhuzamba az esetet. A címlapon említett Achmed, akinek szolgaságából Magyarország megszabadult, nem konkrét személyt takar, hanem szimbolikusan utal a törökre.

A cselekmény fő mozzanatait a következők: Baqueville Magyarországra jön harcolni a török ellen; a törökök elfogják; Luxemburgi Zsigmond seregei legyőzik Bajazetet; hét évi fogság után Baqueville Szent Julián révén csodálatos módon kiszabadul a fogságból és hazatér családjához. Allegorikus módon Magyarország többször is feltűnik a darabban. A második felvonás végén, a IX. jelenet utáni kórusban, a törökkel vívandó csata előtt katonák holttestei fölött játszó holdfény utal Hungaria elképzelt török fogságára, majd a megsebesült Magyarországot Ausztria kivezeti a csatából („Hungaria vulnerata per Austriam ex acie subducitur”). A harmadik felvonás IV. jelenetében megjósolják a Török Birodalom bukását Ausztria révén, s Magyarországot előhívják a sírből („Hungaria e tumulo vocatur”). A VI. jelenetben Najádok és osztrák ifjak örvendeznek a boldog Magyarországnak. Az ezt követő kórusban Ausztria hálából oszlopot emel Szűz Máriának, melyhez Magyarország egy dunai kagylóból készült gemmát ajánl fel a Magyarországi címeréből származó kereszttel, „In hoc signo vinces” felirattal. Az epilógus az Ausztria által megszabadított Magyarország triumfusával kezdődik, amit Hungaria felajánl Máriának, az ország segítőjének. A segítő Mária képét ráhelyezik a hold által húzott diadalkocsira, végül Ausztria és Magyarország közösen dicsóítja Máriát a győzelemért.

Zsigmond alakja teljesen háttérben marad a cselekményben, s a gróf csodálatos megszabadulása egy szent révén Magyarország Ausztria által történt felszabadításának lesz az előképe. A darab jól mutatja, hogy a török háborúkkal kapcsolatos jezsuita drámák szerzőinek többsége a történeti tényektől eltérően Lipót császárt tekintette a török elleni felszabadító háborúk vezető személyiségének, és Ausztriát tartotta Magyarországi és Európa megmentőjének.⁵¹

Az V. (Utószülött) Lászlóról 1699-ben Regensburgban bemutatott darabban feltűnik Hunyadi János alakja, fia, Hunyadi László révén, s „Nagy” Hunyadiaként, világraszóló hősként és a törökök veszedelmeként emlegetik. A program szerint V. László eljegyzését és korai halálát, Hunyadi László és Mátyás fogságát, Cillei Ulrik megölését és Hunyadi László lefejezését adták elő. Az 1687-es augsburgi Mátyás-darabban Mátyás Hunyadi Jánostól való születését, bebörtönzését, kiszabadulását és királlyá választását állították a

⁵⁰ SZAROTA (9. jegyzet), I/2, 1705–1707. A népszerű vándorelbeszélés megvan például Georg Stengelnél, Bonfininél, Louis Richeöme-nál és Taxonyi Jánosnál, vö. TAXONYI János, *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei*, II, Győr, 1743, I. rész, Negyedik történet.

⁵¹ STAUD (15. jegyzet), 190.

középpontba. A prológus szerint Mars Turcicus menekül Bellona Christiana elől. Az utóbbit Hunyadi János és Mátyás testesíti meg, akik I. Lipót császár és fia, I. József előképei. Az első felvonásban fellép a II. Mohamed szultánon győztes Hunyadi János, akit halála után két fia sirat, a halott Hunyadi pedig elköszön fiaitól. Hunyadi Jánost Magyarország és az egész keresztény világ hősének nevezi a program, a gyermek Hunyadi Lászlót és Mátyást pedig apjukhoz egészen hasonlóknak mondja: reménység szerint ők lesznek Magyarország védőbástyái, melyeken a török betöri a fejét („schöpfte man die Hoffnung das Königreich Ungern wurde mitler Zeit an ihnen haben zwo veste Vor-Mauren an welchen der Türckische Uebermuth den Kopf gar zerstoßen oder wenigstens in seinen Anschlägen wurde zuruck gehalten werden”). A *propugnaculum* toposzt itt tehát nem az országra, hanem személyekre alkalmazták. A program egyben jó példa arra, hogy a török tárgyú és török vonatkozású darabok egy részében Szent István, Nagy Lajos, Hunyadi János és Mátyás előképül szolgáltak a Habsburg uralkodóknak a pogányság legyőzésében, s a magyar uralkodók és hadvezérek szerepeltetése közvetve a Habsburgok magyarországi legitimációját szolgálta.

Ugyanezt a témát dolgozta fel az 1689-es hildesheimi előadás a két Hunyadi-fiúról és az 1697-es müncheni Hunyadi László-dráma. Az 1689-es hildesheimi program szerint a mitológiai utalásokkal és komikus jelenetekkel átszőtt darabban a magyar trónért folyó küzdelem áll a középpontban. A második rész szimbolikus előjátékában az elűzött V. (Utószülött) László trónra kerülésének párhuzamaként Najádok kihalásszák a Dunából a magyar királyi jogart, és László hálójába űzik az országot. A Mátyás fogságát és királlyá választásának történetét bemutató 1702-es müncheni darab különlegessége, hogy a második felvonást követő Chorus Intercalaris Krisztus halálával állítja párhuzamba Hunyadi László erőszakos halálát. Nagy Júlia megfigyelése szerint ezzel átértékelődik az addigi történet: V. László Pilátussal, Cillei Ulrik Júdással kerül párhuzamba.⁵² Mátyás királlyá választása a harmadik felvonásban lényegében a jutalom elnyerése a vitézségért, bátorságért és az Istenbe vetett hitért. Mátyás mintegy átveszi bátyja szerepét; hatalomra jutása Krisztus égi uralmát példázza.

Az 1706-ban Regensburgban és az 1710-ben Eichstättben bemutatott két Cillei-darab közeli kapcsolatban áll egymással: az utóbbi a programok szerint az előbbinek kissé módosított változata, s közös forrásra, Kolczawa említett drámájára vezethetők vissza. A cselekmény politikai hátterét, a Hunyadi és a Cillei család vetélkedését az argumentumban közölt Bonfini-idézet világítja meg. A darabban Cillei Ulrik nemcsak rossz politikus, mint az 1706-os program címe állítja, hanem egyértelműen negatív figura ravaszsága, gyűlölete, irigysége, gőgje és hatalomvágya miatt. A darab rövid cselekménye: Cillei bevádolja a Hunyadi-fiúkat László királynál, majd megölésüket tervezi; a Hunyadi-párti magyarok felfedik a tervet és végeznek Cilleivel. Hunyadi János jelzője a tartalom összefoglalásában „a törökök veszedelme” („Schrecken der Türcken”). A programok szerint a darabban nem esett szó a bemutatott események tragikus folytatásáról, Hunyadi László halálra ítéletéről és kivégzéséről Cillei gyilkosaként.

⁵² NAGY (17. jegyzet).

Az 1719-es landshuti Mátyás-darab ismét Mátyás fogságra vetését, kiszabadulását és királlyá választását mutatja be, részben hasonló módon, mint a már említett 1687-es augsburgi előadás. A bibliai párhuzam itt ismét József és testvéreinek története. Az események színhelye Prága, s új motívum Kapisztrán János Szilágyi Mihálynak adott jóslata, mely második Nagy Sándornak, Mohamed ellen az ország védőjének és eljövendő királynak nevezte Mátyást. Ugyanez a jóslat megtalálható a Hunyadi-testvérpár történetét bemutató 1728-as ingolstadti darabban. Ez Budán játszódik, s itt Atalja és Jóás története a bibliai párhuzam. A programok tanúsága szerint ezt az ingolstadti darabot ismételhetette meg az 1732-es dillingeni előadás.

A 16–17. század történelmi figuráit és eseményeit bemutató darabok közül kettőt emelünk ki. A Buda felszabadítását követő évben, 1687-ben Landsbergben bemutatott darab központi alakja Lodovico Gritti, akinek sorsa az argumentum szerint a szerencse szomorú játékát példázza. A darab első részében a szultán követségbe küldi Grittit Magyarországra, hogy tájékoztassa az ország helyzetéről. Szapolyai János udvarában a magyar főurak egy része ellenségesen fogadja. A második részben fellép Cibak Imre váradi püspök, aki nem bízik Grittiben. Tárgyalásaik nem vezetnek eredményre. Gritti a törökökkel együtt rátámad Cibakra és megöleti. A harmadik részben a menekülő Grittit a magyarok elfogják, kezét levágják és lefejezik. Gritti egyértelműen negatív figura: halála megérdemelt büntetése a törökök felé tett szolgálatainak. Mint a programot kommentáló Elida Maria Szarota megfigyelte, a darabban hangsúlyos gondolat az ország szabadságának megvédése és a magyarok melletti állásfoglalás a törökökkel szemben.⁵³ A szerző (choragus) többnyire pontosan követte írott forrásait, ismerte az ország egykori helyzetét, politikai törekvéseit, s tisztában volt az ábrázolt konfliktus aktualitásával.

Az 1746-os freiburgi előadás témája Esterházy Miklós nádor életének egyetlen epizódja, mely a címlap szerint az igazság szeretetét példázza. Családja történetének megírása közben Esterházy felismeri, hogy az általa birtokolt Regéc vára a hozzá tartozó javakkal együtt az Agalkus, azaz Alaghy család utolsó sarjának, Ferencnek a tulajdona. Vissza akarja adni a javakat jogos tulajdonosának. Esterházy István és Faustinus, a nádor tanácsosa azonban rejtett csalást feltételezve felkeltik a nádor gyanúját. Különböző bonyodalmak után végül megtörténik a javak visszaszolgáltatása.⁵⁴ A két bibliai tárgyú kórusjelenet témája Áháb király isteni büntetése Nábót szőlőjének erőszakos eltulajdonítása miatt. A darab jelzi, hogy a 18. század közepén egy neves magyar főúri család életének nem túl jelentős epizódja is drámatémává válhatott, ha alkalmasnak tartották egy adott elképzelés igazolására. A program nem említi a kort, melyben a cselekmény játszódik, s a szereplők nemzeti hovatartozásának sincs különösebb jelentősége. A tény, hogy a szerző (choragus) Nádasdi János *Annua eremus* c. művének néhány soros említéséből négy felvonásos darabot tudott szerkeszteni számos fiktív szereplővel, köztük az intrikus alakjával, csábítási jelenettel, táncbetéttel és két kóruossal, aláhúzza a műfaj alapvetően fikcionális jellegét. Magyarországon két Esterházy-darabról tudunk, ezek azon-

⁵³ SZAROTA (9. jegyzet), III/2, 2143–2145.

⁵⁴ A történelmi kutatás szerint Regéc 1560-ban lett az Alaghy család birtoka. Esterházy Miklós 1635-ben szerezte meg, akitől 1644-ben I. Rákóczi György ostrommal vette el. [Http://hu.wikipedia.org](http://hu.wikipedia.org).

ban más témát dolgoznak fel,⁵⁵ s német nyelvterületről sem ismert a regéci vár visszadásának motívumára épülő további előadás. Az 1746-os freiburgi dráma tehát egyedinek tekinthető.

Összegzés

Az ún. használati irodalom egyik fontos műfaja, az iskolai színjáték figyelemre méltó szerepet töltött be a kora újkori nemzeti önértelmezések és a más nemzetek történelméről kialakított képek formálásában. A német jezsuiták magyar történeti tárgyú drámatermése alapvetően felekezeti és rendi meghatározottságú, különböző mélységű és részletességű, esetlegesen megőrzött, összetett forrásanyagban maradt ránk, amit csupán egyetlen szempontból, a történeti Magyarország-képek retorikai meghatározottsága felől vizsgálunk. A retorikai, tárgytörténeti és imagológiai megközelítés tanúsága szerint ezt a forrásanyagot többé nem lehet figyelmen kívül hagyni a Magyarország külföldi képét alakító irodalmi források között, s a vizsgálat hozzájárult a jezsuita színház nemzetközi kapcsolathálózatának feltáráshoz. A továbbiakban tekintetbe veendő a német és a magyarországi jezsuita kollégiumokban egyaránt megfordult tanárok szerepe a témák és a programok közvetítésében. A különböző esztétikai színvonalon álló színjátékok sajátosan német, azon belül katolikus és jezsuita horizontból szemlélt, helyenként rendkívül elnagyolt, máskor meglepően részletes jellemzését adják a magyar történelemnek. A téma-rendben, a felhasznált forrásanyagban és a feldolgozás módjában egyaránt számos szignifikáns különbséget találtunk a magyarországi anyaghoz viszonyítva. A történeti tények mellett számos fiktív szereplőt és cselekményrészletet, mitikus és legendai eredetű elemet, jelképes értelmezést, szimbolikus identitásképző motívumot és a nemzeti önértelmezést érintő retorikai toposzt vonultatnak fel a drámákban, s előfordul a magyar történelmi események összekapcsolása a helyi történeti hagyományokkal. A magyar vonatkozású darabokban többször a chorus jelzi a darab cselekményével párhuzamos magyar eseményt, máskor a prológos világít rá a tárgy magyar összefüggéseire.⁵⁶ Előfordul az is, hogy magában a programban nincs semmiféle magyar vonatkozás, s csupán az előadás időpontja utal a kapcsolatra az aktuális magyarországi történeti eseménnyel.

A vizsgálat tanúsítja, hogy a jezsuita színjátszáson belül számos különböző törekvés élt egymás mellett ugyanabban az időben, s a jelenségegyüttes uniformizálása történeti-etlen és megengedhetetlen. Egy téma megjelenése vagy maga a fennmaradt program nem feltétlenül árulja el, hogy az adott tárgy milyen jelentéssel kapcsolódott össze.⁵⁷ Azok a felfogásbeli változások, amelyek Magyarországon csak az 1740-es évektől érvényesültek, Európa nyugati felében, azon belül a német nyelvterületen már a 17. század végén érzékelhetők.⁵⁸ Az egyik fontos változás, hogy jelentősen megnőtt az érdeklődés a

⁵⁵ VARGA-PINTÉR (4. jegyzet), 155–156.

⁵⁶ Vö. ALSZEGHY, *Magyar tárgyú...* (11. jegyzet), 100–101.

⁵⁷ WIMMER (3. jegyzet), 606, 669–670.

⁵⁸ VARGA-PINTÉR (4. jegyzet), 214, 217.

történelmi témák iránt, s a drámákban előtérbe lépett a választás előtt álló, magányos, tragikus hős alakja. Ezzel egy időben megnőtt a világi történeti tárgyak szerepe, a teljes életrajz bemutatása leszűkült egy-egy életrajzi mozzanatra vagy pontosan körülhatárolt eseménysorra, s fontossá vált a hősök jellemzése és a lelki folyamatok bemutatása.

A német jezsuita darabok jelentős mennyiségű történelmi ismeretet közvetítettek Magyarországról. Ez megfelel annak a ténynek, hogy a 16–17. századi történetírás Európa fontos országai között tartotta számon Magyarországot, s számos különböző műfaj szolgálta a magyar történelem régebbi és kortárs eseményeinek külföldi megismertetését. Történelem-felfogásuknak megfelelően a jezsuiták rendszerint különféle didaktikus, erkölcsi, vallási és politikai célok szolgálatába állították a történelmet:⁵⁹ a drámák közös feladata a keresztény hit és erények előnyeinek, a bűnök negatív hatásainak bemutatása, különféle egyetemes eszmék és teológiai tételek igazolása, a nemzeti és felekezeti identitástudat erősítése, formálása.

A magyar történeti tárgyú daraboknak német nyelvterületen speciális feladatuk is volt: támogatták a Habsburg politikai érdekeket, s fontos szerepet játszottak a Habsburg uralkodók magyarországi legitimációjában. Hozzájárultak egy történeti, mitológiai és legendai alapokra épülő külföldi Magyarország-kép kialakításához és igazolták a török elleni nemzetközi összefogás szükségességét. Ezen túlmenően elősegítették a török megszállás alól felszabadult ország integrációját a civilizált közép-európai országok közé, s több esetben lehetőséget adtak a helyi történeti hagyományok felelevenítésére és ébrentartására. Ellentétben tehát a bevezetőben idézett feltételezéssel, egy adott történeti téma korántsem mindig ugyanazt a jelentést hordozta Magyarországon és külföldön. A magyar történelmi tárgy az új környezetben nem veszíti el funkcióját, hanem a magyarországitól részben eltérő, új feladatok betöltésére alkalmazkodik.

A darabokból változatos kép rajzolódik ki a magyar történelemről, s ez a kép az európai politikai mozgásoknak és érdekeknek, illetőleg Magyarország történeti és politikai helyzetének megfelelően folyamatosan módosul. A kép hiányai, fehér foltjai legalább annyira tanulságosak, mint kitöltött részletei. Ebben a képben összességében több a pozitív, mint a negatív elem, a magyarok némely negatív jellemvonását azonban többször bírálják. Nincs nyoma ellenségességnek az országgal, a magyarokkal szemben. Nem találtuk nyomát előítéleteknek, s a korabeli nemzetkarakterológiák jellegzetes „magyar” tulajdonságai sem jelennek meg a forrásokban. A jelenség fő oka a műfaj elsődleges pedagógiai célkitűzése, alapvetően funkcionális jellege és iskolai használata, ami sok mindent eleve kizár a színpadi feldolgozás lehetőségei közül. A szerzők nagy távolság-

⁵⁹ STAUD (15. jegyzet), 182; vö. pl. Elida Maria SZAROTA, *Geschichte, Politik und Gesellschaft im Drama des 17. Jahrhunderts*, Bern–München, 1976, *Geschichte im Jesuitendrama* c. fejezet; Uő, *Boleslaus der Kühne und der Hl. Stanislaus auf den Bühnen des 17. Jahrhunderts*, *Daphnis* 8(1979)/3–4 (Sonderheft Gegenreformation und Literatur, Hrsg. Jean-Marie VALENTIN), 271–298; Fidel RÄDLE, *Der heilige Ulrich auf dem Jesuitentheater: mit ausgewählten Partien des Dillinger Ulrich-Dramas vom Jahre 1611 = Bischof Ulrich von Augsburg*, Hrsg. Manfred WEITLAUFF, Weissenhorn, 1993, 697–749; Franz BITTNER, *Kaiser Heinrich II. im Jesuitentheater des süddeutschen Raumes = Bericht des Historischen Vereins Bamberg für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums*, Bamberg, 2001, 241–270.

ból szemlélik, és egységes egészként kezelik Magyarországot. Nem szólnak az ország három részre osztottságáról, s csak elvétve említik meg az Erdélyi Fejedelemséget. Nem vesznek tudomást a társadalom rendi tagozódásáról, etnikai rétegződéséről, felekezeti megosztottságáról és nyelvi sokféleségéről sem. Bár rendszerint Hungáriáról vagy Pannóniáról beszélnek, a forrásanyagból nem rajzolódik ki átfogó kép az egész országról, annak történelméről. Az egyes történelmi események és azok szereplői állnak a középpontban, amelyek és akik csak kivételesen reprezentálják az ország egész történelmét.

A történelem tanulságos példázatként való aktualizálásának, instrumentalizálásának és funkcionalizálásának fontos eszköze a történeti témák többszörös retorikai beágyazottsága. A retorikai meghatározottság egyaránt érvényesült az ábrázolt személyek és események kiválasztásában, a keretszövegekben, a cselekményben, a szereposztásban, az allegorikus közzjátékokban, a bibliai és mitológiai párhuzamokban, s megjelent a rejtett történeti és politikai utalások, a toposzok, jelképek és forráshivatkozások szintjén. A magyar történelmi önértelmezés számos eleme megtalálható a forrásanyagban, részben közvetlenül, részben közvetett formában. Ugyanakkor néhány olyan eseményt is feldolgoztak a német jezsuiták, amelyek nem tartoznak feltétlenül a magyar történelmi emlékezet körébe. A magyar történelem itt kirajzolódó képe erősen szelektív, gyakran torzít a történeti hűség rovására, s ez a torzítás több esetben szándékosság következménye.

A történeti tárgyak feldolgozásának módját alapvetően meghatározták a fikciós műfaj követelményei, a jezsuita dramaturgia idővel változó szabályai, a retorikaoktatás és a nevelés igénye, a felhasznált források, valamint az alkalmazkodás a jórészt nemes ifjakkól álló diákok neméhez és életkorához. Fontos szempont volt az egyensúlyra törekvés a történeti tárgy, a mitológiai, bibliai allegorizálás, a szimbolikus látványelemek és a komikus, szórakoztató mozzanatok között. A német jezsuiták részletesen kidolgozott topikával ábrázolták a magyar történelem kiemelkedő alakjait, eseményeit és jelképeit. A legfontosabb nemzeti jelképek mint látványelemek kivétel nélkül feltűnnek a forrásanyagban. A nemzeti önértelmezés középkori és humanista eredetű toposzai mellett a 16–17. században kialakult új nemzeti sztereotípiák és toposzok többsége is megjelenik. Közülük a legismertebb, legáltalánosabb érvényű és leginkább variálható formákat használták a leggyakrabban.

A toposzok egyaránt megjelennek konkrét történeti eseményekkel összefüggésben és allegorikus formában, de egyetlen toposz sem vált egy egész darabot meghatározó tényezővé. A nemzetsors toposzainak egy része sajátos átértelmezésen ment át, s új változatok, átvitelek és kombinációk jöttek létre. Túlsúlyban van a nemzeti sztereotípiák, jelképek és toposzok felekezeti igénybevétele, katolikus értelmezése, míg a kálvinista történelemszemléletben gyökerező speciális toposzok hiányoznak, kifejezetten protestánsellenes megjegyzés pedig csak ritkán fordul elő. Csak elvétve található utalás a német–magyar ellentétre, a magyarok Habsburg-ellenességére és németekkel szembeni önvédelmi törekvéseire. A magyar viszonyokat jellemző, topikusan ismétlődő, legfontosabb sajátosság a nemzeti megosztottság, a viszálykodás, a testvérharc, az egység hiánya.

*A drámatémák megoszlása forrástípusok szerint
(a magyar vonatkozású darabok nélkül)*

Téma	Szöveg	Program	Cím- és előadásadat	Összesen
I. (Szent) István	2	10	5	17
Szent Imre herceg		4	3	7
I. András és I. Béla		2		2
I. Béla		1		1
III. Béla fiai (Imre és András)		3		3
Imre király			1	1
Árpád-házi Szent Erzsébet	1		3	4
László (?)			1	1
I. (Nagy) Lajos		1		1
Luxemburgi Zsigmond		2	2	4
V. (Utószülött) László		1		1
Cillei Ulrik		2		2
Hunyadi László	1			1
Hunyadi László és Mátyás		3	1	4
Hunyadi Mátyás		3	3	6
Lodovico Gritti		2		2
Nádasdy Tamás			3	3
Báthory Zsigmond			3	3
Esterházy Miklós		1		1
I. József			1	1
Magyarország és a török			2	2
Összesen	4	35	28	67

Forrásjegyzék

A jegyzék először a magyar tárgyú, majd a magyar vonatkozású programokat és szövegeket, végül a csak szakirodalomból ismert cím- és előadásadatokat tartalmazza, mindhárom esetben időrendben. A lehetőség szerint teljes, néhány esettől eltekintve példány alapján készült címleírást a lelőhely és a jelzet, majd a szakirodalmi utalások követik. A programoknál mindig a címleírás alapjául szolgáló példány jelzetét tüntettük fel; Valentin esetenként további példányok jelzetét is közli. A Valentin által feltüntetett korábbi szakirodalmi adatokat sem ismételjük meg.

A. Magyar tárgyú drámaprogramok és drámaszövegek

1575. Fulda

Comoedia Elisabeth filia Regis Hungariae et Landgravij Thuringiae coniunx. Facta Fuldae 1575. [Kézirat.]

Fulda C. 18, ff. 275–304.

Fidel RÄDLE, *Eine Comoedia Elisabeth (1575) im Jesuitenkolleg zu Fulda = Elisabeth, der Deutsche Orden und ihre Kirche: Festschrift zur 700jährigen Wiederkehr der Weihe der Elisabethkirche Marburg* 1983, Hrsg. Udo ARNOLD, Heinz LIEBING, Marburg, 1983, 78–145; VALENTIN 117.

1626. június 21., 22. Wien

Der Heilige Stephanus Erster Apostolischer König in Ungern Welcher Ferdinandi II. Regierendes Römischen Kaysers Eltisten Sohn Ferdinando III. Nächst gekrönten König in Ungern Zu schuldiger Ehr sonderbahren Wolgefallen underthengisten Gehorsamb Frewdenreichen Triumph in ein Comedi verfasst. Und Von Dem Kayserlichen Academischen Collegio der Societet IESU alhie zu Wienn Menniglich zu guetem den 21. und 22. dis lauffenden Monaths Junij fürgestellt worden. Im Jahr nach der Jungkfräwlichen Geburth M. DC. XXVI.

Gedruckt zu Wienn in Oesterreich (1626) bey Mattheo Formica im Cöllner Hoff.

München BSB 4° Bavar. 2197, V, 13.

LÁZÁR 733; VALENTIN 978.

1626. június 21., 22. Wien

Sanctus Stephanus Hungariae primus rex apostolicus [...].

H. n. (1626) ny. n.

Augsburg 4° Bild, I, 61.

VALENTIN 978.

1626. október 15. Dillingen

Emericus Oder Summarischer Inhalt der Comedi von dem H. Emerico, deß H. Stephani Königs in Ungern Sohn: gehalten Auff der Uniuersitet zu Dilingen den 15. Octob. 1626.

Dilingen (1626) In der Academischen Truckerey bey Jacob Sermodi.

München BSB Res. P. o. germ. 1205, 5.

„Emericus”: Egy dillingeni iskoladráma 1626-ból. A Fővárosi Könyvtárban őrzött egyetlen hazai példány hasonmás kiadása Szent Imre emlékezetére, Bp., Fővárosi Könyvtár, 1930; VALENTIN 959.

1627. október 7. Konstanz

S. Emericus. Das ist: Seeliges Leben und ableiben deß H. Jünglings Emerici/ H. Stephani Hungarischen Königs Sohn/ dessen Geschicht in drey Part Comediweiß abge-

theilt. Und Ihr Hochfürstlichen Durchleucht Leopoldo Ertzherzogen zu Oesterreich/ et. et. Wie auch dero Durchleuchtigsten Gemahlin CLAUDIA Geborne Großhertzogin zu Florentz et. Bey wehrenden Landtag zu underthänigsten Ehren gehalten worden. Von dem Gymnasio der Societet IESU zu Costantz [!] den 7. Octobris Anno 1627.

Costantz [!] am Bodensee M. DC. XXVII Leonhart Strauben.

Augsburg 4° Bild, I, 65.

VALENTIN 983.

1627. november 16., 17., 18. Köln

[Petrus Hauzeur]:

S. Stephanus Hungariae Rex. [Kézirat.]

Köln Stadtarchiv 1055, ff. 45–71.

Joseph KUCKHOFF, *Das Spiel vom heiligen Stephan: Ein Schuldrama aus dem Jahre 1627*, eingeleitet und ins Deutsche übertragen von —, Ungarische Jahrbücher, 20(1940), 267–330; VALENTIN 982.

1627. november 16., 17., 18. Köln

[Petrus Hauzeur]:

Comoedia, Von dem Heiligen Stephan Ersten Ungarischen Königs. So zu lob unnd Ehren der hochgelobten Himmelkönigin unnd Mutter Gottes Mariae als künfftiger des newerbawten Gotteshaus Soc. IESU, gedachten aber H. Stephans bey lebzeiten gewesen besonderer Patronin Sol mit gewöntlichem auffzuch in selbiger newer kirchen gehalten werden Von einer lieben jugent Gymnasij trium Coronarum. Allen zu einem exempel und trewer nachrichtung. Im Jahr nach Christi geburt 1627. am 16. 17. und 18. tag Wintermonats. – Prodrum Marianus. Id est, D. Stephanus, Ex Principe Hungarorum Rex primus. Qui OB IN SIGNEM DEIPARAE VIRGINIS cultum, ut eidem, in recens à Societate JESU Coloniae, honori, et nomini MARIAE ASSUMPTAE ex aedificata Basilica, metandi velut hospitij gratia praeluderet, Delectus est, ac ductus in orchestram, A Nobili et ingenua iuventute Gymnasij noui trium Coronarum Societatis IESU. Anno M.DC.XXVII.

[Köln] (1627) ny. n.

Köln Stadtarchiv 1057, no. 1.

VALENTIN 982.

1664. szeptember 1., 3. Augsburg

Hungaria Ludovico I. Rege pugnante augustissima coeli regina propugnante victrix Olim contra Turcas in acie spectata, nunc In theatro à Studiosa Iuventute Gymnasii Societ. IESU Augustae exhibita. Deß Christlichen König-Reichs Ungarn Von LUDOVICO dem Ersten Durch Hilff der Großmächtigsten Himmels Königin vor 300. Jahren wider die Türcken in dem Feld erhaltner SIG [!] Von der Studierten Jugend deß Gymnasii der Societet IESU zu Augspurg Durch ein Schauspill vorgestellet. Den 1. und 3. Tag Herbstmonat Anno 1664.

Augsburg (1664) Simon Vttschneider.
München BSB H. Lit. P. 4° 278, I, 6.
LÁZÁR 733; VALENTIN 2037.

1664. szeptember. Hall

[Joannes Baptista Frey]:

Hungaria ad veram religionem conversa: Hoc est, S. Stephanus primus catholicus Hungarorum rex. Exhibitus à Studiosa Archiducalis Gymnasij Halensis Juventute, Anno 1664. Bekehrtes Ungerland: Das ist: Stephanus der Erste Catholische Ungerische König. In einem lustig- und trawrigen Schawspil vorgestellt von der Studierenden Jugend deß Ertzfürstlichen Gymnasij der Societet JESU zu Hall im Yhnthal/ Anno 1664. Monat September. Cum Facultate Superiorum.

Getruckt zu Ynsprugg (1664) bey Michael Wagner.
München BSB Res/4 P. o. lat. 747,4.

1687. szeptember 1., 3. Augsburg

[Georgius Ungmud]:

Mathias Corvinus, seu Virtus Coronata, tragoedo-comoedia. Das ist: Welt-kündige Corvinische Dapferkeit/ Von dem Rachen deß Tods zu dem Ungarischen Thron erhoben/ In einem Traur-Freuden-Spihl vorgestellt Von der Catholisch-studirenden Jugend/ in dem Gymnasio der Societet JESU zu Augspurg/ Bey S. Salvator/ Den 1. und 3. Herbstmonath ANNO M. DC. LXXXVII.

Augsburg (1687) gedruckt bey Simon Utzschneider.
Augsburg 4° Augsb. Gym. I, 80.
LÁZÁR 733–734; VALENTIN 2835.

1687. szeptember 2., 4. Landsberg

Ludovicus Grittus Ambitosum LUNAE TURCICAE Mancipium à sole divinae iustitiae Merito Supplicio castigatus. Das ist Wohl-verdienter Sohn/ Welchen Ludovicus Grittus Wegen seiner dem Türcken gelaisteten Diensten Von der Göttlichen Gerechtigkeit empfangen. Vorgestellt von der Studierenden Jugend deß Churfürstlichen Gymnasij der Soc. JESU Zu Landsperg. Den 2. und 4. Tag Herbstmonats. ANNO M. DC. LXXXVII.

Augsburg (1687) gedruckt durch Sebastian Hauser.
München BSB 4° Bavar. 2193, IV, 41.
LÁZÁR 734; SZAROTA III/1, 779–785; VALENTIN 2855.

1689. szeptember 19. Hildesheim

Cupressus laureata sive Providentia Divina tragico-comica in Hunniade ejusque gemina sobole alternata ludis autumnalibus repraesentata. A Perillustri, Praenobili, nobili, Lectißimaque Gymnasij Societatis JESu Hildesiensis Juventute Anno 1689. 19. Septemb.

H. n. (1689) ny. n.

Bonn II, 551, I, 66.

BAHLMANN 175–177; ALSZEGHY 101; VALENTIN 2934.

1693. szeptember 2., 4. Straubing

Ludovicus Grittus Ambitiosum LUNAE TURCICAE Mancipium a sole divinae iustitiae Merito Supplicio castigatus. [...]

H. n. [1693] ny. n.

Augsburg 4° Bild, V, 28.

VALENTIN 3131.

1697. március 15. München

Michael Mischon:

Actio in Ladis. Corvinum Decantatissimi Herois. Huniadis Filium Exercitio Scholastico Rhetoribus Monacensis sub Profes. R. P. Mich. Mischon Anno M. D. C. X. C. VII 1697. XV Martij. 15 Martij. [Kézirat.]

München BSB Cod. Lat. Mon. 912, ff. 13–24.

VALENTIN 3315 (vö. VALENTIN 3312).

1699. szeptember 2., 4. Regensburg

[Josephus Halbmayr]:

Sponsus in Tumulo à Studiosa Juventute Gymnasii Soc. JESU Ratisbonae Ludis Autumnalibus in Scenam datus. Hochzeitlicher Todt-Fall Ladislai Fünfften Königs in Hungaren etc. etc. Von der studirenden Jugendt in dem Gymnasio Soc. JESU, bey S. Paul in Regenspurg den 2. und 4. Herbstmonat Anno 1699. Durch ein Traur-Spil vorgestellt.

Regenspurg (1699) Gedruckt bey Joh. Egidi Raith.

München BSB 4° Bavar. 2193, V, 87.

VALENTIN 3402.

1702. szeptember 4., 6. München

[Franciscus Seidner]:

Matthias è captivo rex. Matthias Ein Sohn Hunniadis wird von dem Todt gerettet/ unnd König über Ungarn bestellet. Auff der Schaubüne vorgestellt Von Der Jugendt deß Churfürstl. Gymnasij der Soc. JESU in München. Den 4. und 6. Septembris/ Anno 1702.

[München] (1702) Getruckt bey Johann Lucas Straub.

München BSB 4° Bavar. 2195, II, 1.

LÁZÁR 733; SZAROTA III/2, 1887–1897; VALENTIN 3533.

1706. szeptember 3., 6. Dillingen

Religio Catholica primi apostolici ungarorum regis Stephani inexpugnabile scutum. Seu Stephanus suorum insidiis mirabiliter subductus In Scenam datus ab episcopali academico gymnasio Soc. Jesu, Dilingae. Das ist: Christ-Catholischer Glaub Des Heiligen Stephani, Ersten Apostolischen Königs in Ungarn/ unüberwindlicher Schirm-Schild. Oder: Stephanus Durch Himmlisch- und höchst-wunderliche Weiß der Untreu/ und mörderischen Nachstellungen seiner Unterthanen entzogen/ Vorgestellt Von dem Bischöfft. Academischen Gymnasio zu Dillingen. Den 3. und 6. Septembris im Jahr Christi 1706. Cum Facultate Superiorum.

Dillingen 1706 bey Maria Magdalena Melsonin Wittib.

Augsburg 4° Bild, VI, 54.

VALENTIN 3660.

1706. szeptember 3., 6. Regensburg

Ulricus Comes de Cilli. Das ist/ Graff Ulrich Schlimmer Politicus mit barer Müntz bezahlet. Vorgestellt Von Der Studirenden Jugendt des Gymnasij der Soc. JESU bey S. Paul in Regenspurg Den 3. und 6. Tag Herbstmonaths 1706. Cum Permissu Superiorum.

Regenspurg (1706) Bey Joh. Egidi Raith.

Eichstätt H 17, 83.

SZAROTA III/1, 795–800; VALENTIN 3681.

1707. szeptember 5., 6. Burghausen

[Ferdinandus Silberman]:

Emericus Hungariae Princeps è Sponso Regio Deiparae Libertus. Das ist Emerici Königlichen Printzens in Hungarn wahre Freyheit in Entlassung Königlicher/ und Erwöhlung himmlischer Braut. Vorgestellt von der studierenden Jugend deß Gymnasij der Societet JESU zu Burghausen/ Den 5. und 6. Herbstmonat Anno 1707.

Landshuet (1707) gedruckt bey Simon Golowitz.

München BSB 4° Bavar. 2193, VI, 47.

LÁZÁR 735; SZAROTA I/1, 801–808; VALENTIN 3692.

1710. szeptember 3., 5. Eichstätt

Vindex livor sui ultor Das ist Graff Ulrich Von Cilli Mit barer Müntz bezahlet/ auf Den Schau-Platz des Hochfl: Academischen Gymnasij Societatis JESU in Aychstätt Vorgestellt Den 3. und 5. Herbst-Monats. 1710.

Aychstätt (1710) Getruckt bey Francisco Strauß.

Augsburg 4° Bild VII, 1.

ALSZEGHY 100, 113; VALENTIN 3808.

1712. szeptember 2., 5. Feldkirch

Tragico-Comedi Belli, Pacisque Artes Olim a Stephano Hungariae Rege perhibitae, Modo in theatro a studiosa juventute Veldkirchensi exhibitae. Kunst zu kriegen/ und Frid

zu machen. Vor disem Von Stephano König in Ungarn angewisen/ Nunmehr Von der Studierenden Jugendt zu Veldkirch in einem Schau-Spil vorgewisen Den 2. und 5. Septembris ANNO 1712.

Veldkirch (1712) bey Johann Baptista Hummel.

München BSB 4° Bavar. 2193, VII, 14.

SZAROTA I/1, 793–800; VALENTIN 3888.

1715. szeptember 3., 5. Amberg

[Maximilianus Thor]:

Stephanus rex Marianus Spectatus e Theatro ludis autumnalibus. In electorali gymnasio Societatis JESU Ambergae 3. et 5. Sept. Stephanus Der Marianische König Auff öffentlicher Schaubine [!] vorgestellt In dem Churfürstlichen Gymnasio der Gesellschaft JESU. Zu Amberg den 3. und 5. September. Anno 1715.

[Amberg] (1715) Gedruckt bey Christian Oeser.

München BSB 4° Bavar. 2193, VII # Cah. 31.

VALENTIN 3991.

1719. szeptember 4., 6. Landshut

Anastasis gloriosa pressae innocentiae seu Mathias Corvinus Ex Captivo Rex Hungariae. Glorreich erhöchte Unschuld In Mathia Corvino/ Aus einem falsch-bezüchtigten Gefangenen/ nachmahls erwählten König in Ungarn. In einem Schau-Spill vorgestellt Von dem Churfürstl. Gymnasio der Societät JESU in Landshuet den 4. und 6. Septemb. 1719.

[Landshut] (1719) Andreas Michel.

München UB 4 P. lat. rec. 1247#47.

VALENTIN 4181.

1728. szeptember 3., 6. Ingolstadt

[Christoph Steinhausen]:

Innocentia pressa, non oppressa In Ladislao, et Mathia Corvinis spectata. Die gedruckt/ doch nit unterdruckte Unschuld Vorgestelllet Von dem Churfürstlich-Academischen Gymnasio der Gesellschaft JESU zu Ingolstadt. Den 3. und 6. Herbstmonats 1728.

Ingolstadt (1728) gedruckt bey Maria Sophia Graffin Wittib.

München UB 4° P. lat. rec. 553.

VALENTIN 4639.

1732. szeptember 3., 5. Dillingen

Corvini. Tragoedia Das ist: Ein Traur-Spiel. In den zween Printzen deß grossen HUNNIADIS LADISLAO nemblich/ und MATHIA vorgestellt Von dem Hochfürstl. Bischöfl. Academischen Gymnasio der Gesellschaft JESU zu Dillingen. Den 3. und 5. Septemb. Anno Christi 1732.

Dillingen 1732 Getruckt bey Johann Ferdinand Schwertlen.

Dillingen XVII, 64, II, 39.

VALENTIN 4853.

[1740?] (verni jejunii tempore)

Franciscus Neumayr:

Meditatio II. Verae devotionis signa [, sive S. Stephanus Hungariae Rex].

= Uő, *Theatrum asceticum* [...], Ingolstadt–Augsburg, Sumptibus J. Fr. X. Crätz, et Th. Summer, 1758, 211–242.

BEK Hb 4r 1061.

1745. május 9. Konstanz

Maria in Dominam et patronam Hungariae electa a Congregatione Majori Constantiensi Latina, Cum Reverendissimus ac Celsissimus S. R. I. Princeps Dominus Dominus Casimir. Anton. Episcopus Constant. Dominus Augiae Maj. Et Oening. Etc. Etc. Marianam ejus Praefecturam admittere clementissimè dignaretur, ac promulgetur, In Scenam data 9. Maij Anno 1745. IHS.

[Konstanz] (1745) Typis Joannis Ignatii Neyer.

Frauenfeld G. 140, 12.

VALENTIN 5715.

1746. Eichstätt

Maria Königin von Ungarn Bcrönt Von Stephano dem I. Dises Nahmens/ und Reichs. Vorgestellt Von einer Löblichen Grösseren Versammlung unter dem Gnadenreichen Titul MARIAE Verkündigung Zu Ehren Deß hochwürdig-Frey-Reichs Hoch-Wohlgebohrnen Herrn Herrn JOANNIS BAPTISTAE Frey- und Edlen Herrn von ULM/ Herrn uff Ehrbach/ und Mittel-Biberach/ der hohen Domb-Stiffteren Aychstätt/ und Augspurg Domb- und Capitular-Herrn/ und respective Domb-Custodis, Hoch-Fürstl: Aychstätt: und Hoch-Fürstl: Augspurg: Geheimden Raths et. et. Ihres Gnädigen/ und Würdigsten Herrn Praefecti.

Aychstätt (1746) Gedruckt bey Frantz Jos. Ant. Strauß.

Eichstätt Ord.-Bibl. H 30, 25.

VALENTIN 5799.

1746. szeptember 5., 6. Freiburg/Breisgau

Esterhasius Justus Das ist: Liebe Der Gerechtigkeit Auf Öffentlicher Schau-Bühne vorgestellt In dem Gymnasio Academico Soc. JEsu. zu Freyburg in Breyßgau Den 5. und 6. Herbstmonath 1746.

[Freiburg/Br.] (1746) Gedruckt, bey Fr. Xav. Schaal, seelig. Wittib.

Freiburg/Br. D. 8153e, 6.

VALENTIN 5812.

1751. szeptember 3., 6. Augsburg

Emericus Pannoniae Rex. Das ist Glorreich Siegende Sanfftmuth Auf dem Ungarischen Thron Vorgeſtellet Von dem Catholiſchen Gymnaſio Der Geſellſchaft JESU bey St. Salvator Zu Augſpur/ Den 3. und 6. Herbst-Monaths/ 1751.

(Augsburg 1751) gedruckt bey Joseph Antoni Labhart.

Augsburg 4° Augsb. Gym. II, 65.

VALENTIN 6199.

1755. szeptember 26. Würzburg

Bela tragoedia acta ludis autumnalibus, quando reverendissimus ac celsissimus S. R. I. Princeps ac Dominus, D. Adamus Fridericus, D. G. Episcopus Wirceb. Franciae Orientalis Dux etc. etc. Dominus ac Maecenas noster clementissimus victoriosus in pulvere literario athletis virtutis et doctrinae praemia principali munificentia largiebatur. Wirceburgi, die 26. Septembris, Anno MDCCLV.

[Würzburg] (1755) Typis Joannis Jacobi Christophori Kleyer.

Würzburg Rp. XV. 72, 1.

VALENTIN 6618.

1756. szeptember 3., 6. Innsbruck

Emericus Pannoniae Rex, Das ist: Glorreich Siegende Sanftmuth Auf dem Ungarischen Thron Vorgeſtellet Von dem Kayserl. Königl. Erz-Herzoglichen Gymnaſio der Geſellſchaft JESU zu Insbrugg Den 3ten und 6ten Tag Herbst-Monats MDCCLVI. Mit Erlaubnuß der Oberen.

[Innsbruck] Gedruckt allda (1756) bey Michael Anton Wagner.

Innsbruck Ferdinandeum Dip. 473/11.

VALENTIN 6653.

1757. szeptember 5., 6. Dillingen

Triumphus mansuetudinis in Emerico Pannoniae Rege spectatus. Oder Glorreich Siegende Sanftmuth Vorgeſtellet Von der studierenden Jugend Des Hochfürstl. Biſchöfl. Academischen Gymnaſii der Geſellſchaft JESU Zu Dillingen. Den 5. und 6. Herbst-Monaths. 1757. Mit Genehmhaltung der Oberen.

Dillingen (1757) gedruckt bey Johann Caspar Bencard Seel. Wittib, und Erben.

Dillingen XVII, 64, III, 42–43.

VALENTIN 6697.

1759. január 13., 14. Freiburg/Breisgau

S. Stephanus primus Hungariae rex parthenio in theatro spectatus, cum praenobilis, excellentissimus et consultissimus dominus Joseph. Franc. Xav. Aloysius Laurentius de Rumelsfelden S. R. I. Eques, J. U. Doctor, Juris Publ. Et Process. Camer. Professor Publicus Ordinarius, Congregationis Majoris Academicae B. V. Mariae Ab Angelo Salutatæ Praefectus renunciaretur Friburgi Brisgojae die 13. et 14. Januarii M. DCC. LIX.

[Freiburg/Br.] (1759) Literis Felnerianae Viduae.
München UB 8 P. lat. rec. 235#10.
VALENTIN 6844.

1759. szeptember 5., 6. Mindelheim

Sigismundus Rex Hungariae Tragaedia acta ludis autumnalibus ab electorali gymnasio Soc. JESU Mindelhemij. Sigismund König in Ungarn Ein Trauer-Spiel Vorgestellet Von dem Churfürstl. Schullhauß der Gesellschaft JESU Zu Mindelheim Den 5. und 6. Herbstmonats des 1759 Jahr.

[Mindelheim] (1759) bey Johann Peter Steiner.
Dillingen XVII, 64–3, 49.
VALENTIN 6870.

1766. április. Dillingen

S. Emericus S. Stephani Hungariae Regis Filius exhibitus a Congregatione Maiore Academica B. V. Mariae ab Angelo Salutatae praefecturam gerente Reuer. et Exim. D. IOSEPHO STEPHANO MORGER, SS. Theol. Bacc. et SS. Can. Cand. SS. D. N. CLEMENTIS XIII Alumno Sacerdote. Dilingae Mense Aprili Anno MDCCLXVI.

[Dillingen] (1766) Literis Joannis Leonardi Brönnner.
Dillingen XVII, 64, III, 65.
VALENTIN 7297.

1768. szeptember 5., 6. Eichstätt

Sol ex eclipsi Sigismundus Ungariae Rex Tragoedia. die Sonne aus der Finsterniß Sigmund König in Ungarn ein Trauerspiel vorgestellt von dem hochfürstl. Bischöfl. akademischen Schulhause der Gesellschaft JESU zu Eichstädt da aus Hochfürstl. Freygebigkeit des Hochwürdigsten des Heil. Röm. Reichs Fürsten und Herrn Herrn Raymund Anton Bischofs zu Eichstädt et. der studirenden Jugend die Praemia ausgetheilet wurden den 5 und 6 Tage Herbsmonats 1768.

Eichstätt (1768) bey Maria Elisabetha Straussin.
Eichstätt H 17, q1.

1771. szeptember 4., 6. Landshut

Andreas, et Bela fratres, tragoedia. Trauervolle Zwietracht zweener in Ungarn herrschenden Brüder vorgestellet in einem Trauerspiele von dem churfürstl. Lyceum, und Gymnasium der Gesellschaft Jesu zu Landshut den 4. und 6. Herbstmonats 1771.

Landshut (1771) gedruckt bey Maximilian Hagen.
München UB 4 P. germ. 209#15.
VALENTIN 7555.

1773. szeptember 3., 6. Regensburg

Andreas, und Bela Könige in Ungarn. Trauerspiel in fünf Aufzügen, Aufgeführt von dem Hochfürstlich-Bischöflichen Schulhause der Gesellschaft JESU bey St. Paul zu Regensburg. Den 3. und 6. Herbstmonats. 1773.

Stadt am Hof (1773) gedruckt bey Johann Martin Riepel.

München SJ Abt. 0 [AMSI] G8,9².

VALENTIN 7646.

B. Magyar vonatkozású drámaprogramok és drámaszövegek

1685. december 25. Eichstätt

Franciscus Lang:

Peregrinatio Bethlehemitica. Declamatio pro Festis Natalitijs in Aula Gymnasij declamata Eystadij Anno 1685 post tertiam Expeditionem bellicam contra Turcas feliciter peractam in Hungaria. [Kézirat.]

München BSB cod. lat. Mon. 9242, ff. 60–64.

ALSZEGHY 100; VALENTIN 2766.

1688. szeptember 3., 6. Augsburg

[Antonius Sepp]:

Potens auxilium olim a S. Juliano comiti de Baqueville contra Baiazethem in liberatione exhibitum. Moderno vero tempore ab Austria Regno Ungariae contra Achmetem in reductione praestitum. Utrumque in THEATRO spectandum à Gymnasio Augustano Soc. JESU propositum. Mächtige Hülff/ Welche dazumahlen Graf von Baquevill durch den H. Julianus auß der Gefangenschafft Bajazeths entführt/ Dermahlen aber Ungarn durch Oesterreich auß Achmets Dienstbarkeit befreyet. Beede auf der Schau-Bühnen Von der Catholisch-studierenden Jugend in dem Gymnasio der Societet JESU zu Augspurg/ Bey S. Salvator/ vorgestellt Den 3. und 6. Herbst-Monat Anno M. DC. LXXXVIII.

Augspurg (1688) gedruckt bey Simon Utzschneider.

München BSB 4° Bavar. 2193, IV, 44.

SZAROTA I/1, 909–916; VALENTIN 2875.

1692. szeptember 3., 5. Eichstätt

Crucis trophaeum ab Heraclio victore erectum. Glorwürdiges Kreutz Und Sieg-Zeichen/ Von Heraclio Nach obgesiegtem Feind aufgerichtet/ und vorgestellt von dem Hoch-Fürstlichen Academischen Gymnasio der Societet JESU in Aychstätt. Den 3. und 5. September. ANNO 1692.

Aychstätt (1692) bey Francisco Strauß.

Eichstätt H. 21(16).

ALSZEGHY 100; VALENTIN 3053.

1698. szeptember 3., 5. Neuburg/Donau

[Franciscus Marimont]:

Trebellus Rex Hungariae ac Bulgariae filij apostatae justus ultor. Tragoedia Gerechte Züchtigung/ Mit welcher Trebellus König der Ungarn und Bulgaren seinen von dem Christlichen Glauben abtrinnigen Sohn abgestraffet/ Vorge stellt Von der Studierenden Jugendt in dem Churfürstl-Gymnasio der Societet IESU, zu Neuburg An der Thonau. Den 3. und 5. September/ Im Jahr Christi/ 1698.

Neuburg (1698) bey Johann Feuchtnr.

München BSB 4° Bavar. 2193, V, 77.

SZAROTA III/2, 1479–1490; VALENTIN 3358.

1699. szeptember 25. Jülich

Boleslaus II., König von Polen [...]. – Boleslaus II. Polonorum Dominus scelerum suorum mancipium, a conscientia propria excarnificatus [...].

(Jülich 1699).

BAHLMANN 206–208; SZAROTA III/2, 1445–1447; VALENTIN 3387.

1717. szeptember 3., 6. Eichstätt

Arma victricia in Hungaria Adversus nominis christiani hostes. Sigreiche Waffen In Ungarn Wider die Christen-Feind Auf öffentlicher Schau-Bühne Vorge stellt Von dem Hoch-Fürstl: Academischen Gymnasio der Societet JESU in Aychstätt Den 3. und 6. Herbst-Monat Anno 1717. Cum Permissu Superiorum.

Aychstätt (1717) bey Francisco Strauß.

Amberg Lat. rec. 369, IV, 29.

ALSZEGHY 100; VALENTIN 4081.

1718. szeptember 2., 6. Eichstätt

Crucis et pacis triumphus Die Durch Krafft deß Heiligen Creutzes Überwundene/ Und Zum Frieden gezwungene Christen-Feind Auf öffentlicher Schau-Bühne Vorge stellt Von dem Hoch-Fürstl: Academischen Gymnasio der Societet JESU in Aychstätt. Den 2. und 6. Herbst-Monat Anno 1718. Cum Permissu Superiorum.

Aychstätt (1718) bey Francisco Strauß.

Eichstätt H. 15(83).

ALSZEGHY 101; VALENTIN 4120.

1722. szeptember 2., 4. Eichstätt

Post Sex. Sive providentia Divina. In prophetis suis gloriosa. Das ist/ Erwählung deß Heil. Henrici zu dem Römischen Käyserthumb. Da auß Hoch-fürstlicher Munificenz Deß Hochwürdigsten deß Heil. Röm: Reichs Fürsten und Herrn/ Herrn Joannis Antonii Bischoffen zu Aychstätt/ et. et. Der studierenden Jugend die Proemia außgetheilt wurden; Vorge stellt Von dem Hochfl: Academischen Gymnasio der Soc. JESU allda. Den 2. und 4. Herbstmonat Anno 1722.

[Eichstätt] (1722) Gedruckt bey Francisco Strauß.
München BSB 4° Bavar. 2193, VIII, 52.
SZAROTA I/2, 1043–1050; VALENTIN 4295.

1726. szeptember 2., 4. Innsbruck

Religio vindicata, coronata Christliche Religion Von Trebello König in Ungarn und Bulgarien in zweyen seiner Königlichen Printzen Theils verthädiget, theils gecrönet. Vorgestelllet von dem Kayserl. Erz-Hertzog. Gymnasio Soc. Jesu zu Ynsprugg den 2. u. 4. Herbstmonaths Anno 1726.

Ynsprugg [1726] Wagner.
München BSB 4° Bavar. 2194, II, 49.
VALENTIN 4518.

C. További magyar tárgyú és magyar vonatkozású cím- és előadásadatok a szakirodalomból

1615. Prága

Die Heilige Elisabeth von Marburg.
VALENTIN 747.

1615. Regensburg

Elisabeth Landgräfin von Thüringen.
VALENTIN 748.

1617. szeptember 4. Koblenz

S. Elisabeth Ungariae regis filia.
VALENTIN 771.

1618. Bamberg

Sanctus Stephanus Ungariae Rex.
ALSZEGHY 100–101; VALENTIN 796.

1654. Hagenau

S. Stephanus Hungariae Rex.
VALENTIN 1709.

1680. Trier

Emmericus.
VALENTIN 2618.

1683. Emmerich

Ladislaus.

VALENTIN 2705.

1686. Steyr

Austria excludit Jugo Orientis Ungariam.

VALENTIN 2826.

1687. ősz. Konstanz

Mathias Corvinus.

VALENTIN 2841.

1688. Hildesheim

Josephus, Hungariae rex.

ALSZEGHY 101.

1688. szeptember. Koblenz

Hungaria Leopoldi Caesaris armis a Turcico jugo liberata.

VALENTIN 2879.

1688. Pruntrut

Mathias Corvinus.

VALENTIN 2907.

1689. Luzern

Corvinus, S. Hunyadi sanguis ingenuis filiis Ladislao et Matthia diversa sorte effusus et coronatus.

VALENTIN 2945.

1693. München

[Szent István király].

LÁZÁR 734–735.

1698. szeptember 26. Paderborn

Ungaria olim sub Mathia Corvino iam sub Josepho Austriaco fortunata.

ALSZEGHY 100; VALENTIN 3360.

1705. szeptember. Neuss

Sigismundus Rex Hungariae coronatus.

VALENTIN 3640.

1718. Bamberg

Majestates Austriae et Aegypti, eine Parallele wie die Oberherrlichkeit Aegyptens in dem Vice-könig Josef von seinen Brüdern, so wurde die Oesterreichs von den jüngst durch den Frieden von Passarowitz gewonnenen Provinzen in dem erhabenen römischen Kaiser Carl VI. anerkannt und bewundert.

ALSZEGHY 101; VALENTIN 4115.

1751. Bamberg

S. Stephanus ex principe et forti duce primus Hungariae rex apostolicus; Josepho, Seren. Archiduci Austriae Stephani I. Rom. Imp. Filio, M. Theresiae Hung. Reginae Principi haereditario choris parallelis dedicatus.

ALSZEGHY 101; VALENTIN 6200.

1755. Luzern

Thomas de Nadasti. Tragoedia.

VALENTIN 6591.

1762. Brig

Nadastius.

VALENTIN 7046.

1762. szeptember. Ellwangen

Sigismundus Hungariae Rex.

VALENTIN 7062.

1764. szeptember. Neuburg

Sigismundus Bathorius.

VALENTIN 7225.

1765 [?]. Ingolstadt [?]

S. Emericus, Hungariae princeps scenam datus a Congregatione Latina Tertia B. V. Mariae Elisabetham Visitantis.

Ingolstadium 1765.

München BSB Bavar. 4025, IV–183/214. [Az adatok forrása a BSB online katalógusa. Az Altkatalog szerint a program jelzete a kötetben 211i, de a nyomtatvány a kolligátumban jelenleg nem található.]

1765. április. München

[Szent Imre, Magyarország hercege].

LÁZÁR 735.

1766. szeptember 3. Ingolstadt

[Gordes, a hun király].

LÁZÁR 735–736.

1766. szeptember. Konstanz

Sigismundus Bathorius.

VALENTIN 7294.

1766. Sion

Emerici Mansuetudo.

VALENTIN 7332.

1767. szeptember. Feldkirch

Thomas Comes de Nadasti.

VALENTIN 7348.

1768. Bamberg

S. Stephanus primus rex apostolicus.

VALENTIN 7384.

1769. szeptember. Luzern

Sigismundus Bathory.

Eichstätt H 5, 16. [Ilyen tárgyú program a megadott jelzeten jelenleg nem található, s az adat föltehetően tévedésen alapul.]

VALENTIN 7462.

1771. szeptember 5. München

[Ottó császár győzelme a magyarokon].

LÁZÁR 736.

Rövidítések

ALSZEGHY – ALSZEGHY Zsolt, *Magyar tárgyú latin jezsuitadramák*, EPhK, 35(1911), 99–114.

Amberg – Staatliche Provinzialbibliothek, Amberg

Augsburg – Staats- und Stadtbibliothek, Augsburg

BAHLMANN – Paul BAHLMANN, *Jesuiten-Dramen der niederrheinischen Ordensprovinz*, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1896.

BEK – Egyetemi Könyvtár, Budapest

Bonn – Staatliches Beethoven-Gymnasium, Bonn

Dillingen – Studienbibliothek, Staatliche Bibliothek, Dillingen

- Eichstätt – Bischöfliches Ordinariatsarchiv, Eichstätt
 Frauenfeld – Thurgauische Landesbibliothek, Frauenfeld
 Freiburg/Br. – Universitätsbibliothek, Freiburg im Breisgau
 Fulda – Hessische Landesbibliothek, Fulda
 Innsbruck Ferdinandeum – Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum, Innsbruck
 Köln Stadtarchiv – Historisches Archiv der Stadt Köln
 LÁZÁR – LÁZÁR Béla, *Tanulmányok a jezsuita drámák köréből*, I, *Hazai tárgyú német jezsuita drámák*, EPhK, 15(1891), 731–736.
 München BSB – Bayerische Staatsbibliothek, München
 München SJ – Archiv der Deutschen Provinz der Jesuiten, München
 München UB – Universitätsbibliothek, München
 SOMMERVOGEL – *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie*, par Augustin et Aloys DE BACKER, nouvelle édition par Carlos SOMMERVOGEL, I–XII, Bruxelles–Paris–Toulouse, 1890–1914.
 SZAROTA – Elida Maria SZAROTA, *Das Jesuitendrama im deutschen Sprachgebiet. Eine Periochenedition: Texte und Kommentare*, I–III, München, 1979–1983.
 VALENTIN – Jean-Marie VALENTIN, *Le théâtre des Jésuites dans les Pays de Langue Allemande: Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773)*, I–II, Stuttgart, 1983–1984.
 Würzburg – Universitätsbibliothek, Würzburg